

Slovotvorba

ZDENKA RUSÍNOVÁ (Od počátků do současnosti)

MARKÉTA ZIKOVÁ (Počátek 21. století)

Od počátků do současnosti (Zdenka Rusínová)

Vývoj gramatických disciplín se jeví nejen jako nárůst informací, ale i přeskupování myšlenkových struktur, do nichž se informace zapojují. Chceme alespoň ve stručnosti sledovat rozvoj pozorování, zjištění a soudů, které vedly ke zformování slovotvorby jakožto součásti našeho mluvnictví a vědní disciplíny. Vývoji gramatického myšlení ve starších gramatikách věnoval značnou pozornost J. Vintr (1985, 1988, 1991, 1992, 1996, 1997). Zmapování samotné slovotvorby v pracích před Dobrovským podnikli především P. Hauser (1959) a D. Šlosar (1985). Hauserova přehledná práce byla napsána před publikováním teoretické práce Dokulilovy (1962), takže vycházela ze značně odlišného odborného kontextu než práce pozdější. Šlosarova stať je přínosná co do dílčí konkrétní slovotvorné tematiky, náš úkol však je odlišný. Domníváme se, že je možné nabídnout další úhly pohledu a dosavadní poznatky doplnit.

V gramatikách před Dobrovským je možno pozorovat, jak postupně narůstalo u jednotlivých autorů povědomí o významové a formální spjatosti slov, o jejich početnějších či méně početných řadách nejprve u substantiv, pak u adjektiv, u číslovek, zájmen a adverbíí, o tom, co ze slovesných forem přesahuje popis konjugace a kategorií běžných v latinských gramatikách, o skládání slov, o konkurenci výrazových prostředků, o snaze formulovat pravidla pro tvoření slov. Pozornosti autorů gramatik neušlo ani formování prostředků slovotvorných a morfologických, které vedly k adaptaci přejatých slov. I když poznámky k tvoření slov, z velké části sporadické, později obsažnější, roztroušené v různých kapitolách, nepředstavovaly dlouho žádné soustavné pojednání věnované slovotvorbě, považujeme za účelné zaznamenat, jak se množily postřehy a pozorování vymykající se z tradičních kapitol o deklinaci či konjugaci.

Gramatiky češtiny se datují obecně od první z nich, náměšťské z roku 1533 autorů **Petra Gzela – Beneše Optáta – Václava Philomatesa**, která byla „powysvětlená, nemálo y naprawená, a porozssjřená“ podle nedochovaného norimberského vydání z roku 1543 Janem Blahoslavem v roce 1571. Později byla vydána J. Jirečkem a Ignácem Hradilem ve Vídni roku 1857 jako *Jana Blahoslava Gramatika česká, dokonaná l. 1571* (Králík, 1948: 253). Vycházíme z edice Mirka Čejky, Dušana Šlosara a Jany Nechutové: *Grammatika česká Jana Blahoslava* (1991).

K zaznamenání řady slov, k nimž je přidán jednotný prostředek jiný než ohýbací za účelem vyjádření jistého zčásti společného významu, lze-li takto zjednodušeně formulovat mechanismus tvoření slov, došlo podle našeho názoru už při pojednání

o častém přidávání *-l* a *-ž* na konci slov. Podle Philomatesa i podle Blahoslava jde o význam „pro větší jistotu té věci“. Někdy je za „tobě“ (Blahoslav, 1991: 121). Podobně *-ž* (*dejtež, hleďtež*), které se přidávalo k imperativu a k vyjádření prosby. Šlo zřejmě o prostředek velmi rozšířený, proto neušel pozornosti autorů, Blahoslav je proti hromadění *-ž* u každého slovesa. Poznámky k slovtvorbě najdeme roztroušeny v různých kapitolách jako součást výkladů většinou stylistických, v nichž jde o hodnocení vhodnosti různých forem. V kapitole *O vlastnosti rozeznává* Blahoslav správnost gramatickou, která ale funguje někdy proti zvyku (obvyklosti): „Jako, kdyby chtěje míti frequentativum od toho slova *spasení*, i řekl *spasování*.“ Záporného hodnocení se dostalo proto i přidání iterativnosti *činívávali jsme*, jak prý „někteří, hloupých sedláků moravských následující, říkají“. D. Šlosar ve stati *Slovtvorba v Blahoslavově gramatice a gramatikách pozdějších* (1985) vysvětluje vztah některých Blahoslavových doporučení a kritizovaného úzu. Tak například dává Blahoslav přednost názvům dějů v podobě *příkázání, rozhřešení* před podobami *příkaz, rozhřeš*. Vysvětlení toho, že úzus hledal náhrady za substantiva verbální na *-ní/-tí*, nachází Šlosar v jejich vysoké tvarové homonymii. Dodejme, že homonymie a také rozvoj názvů vlastností na *-ost* mohly být důvodem pro Blahoslavovo doporučení forem typu *nestatečnost* místo *nestatečenství*. Pro potřeby vysokého stylu se Blahoslavovi nezamlouvala početná skupina substantiv tvořených sufixy *-(n)ík* a *-ec* vzniklých na základě jednak adjektivním a jednak univerbizačním. Některá z nich považoval za pejorativní. Podle Šlosara lze hledat vysvětlení v tom, že pro vyšší styl, jehož potřeby Blahoslav obhajoval, šlo o neologismy pocházející z neliterárního úzu. Pozitivního hodnocení se ve zmiňované stati (Šlosar, 1985: 80) dostalo Blahoslavově snaze potlačit sekundární imperfektiva, pokud obsahují jen čistě vidový prefix (jako *zahynovati* místo *hynouti*), a také přiznání platnosti reflexiv tantum především u nových sloves intransitivních a u sloves označujících duševní stavy (*buditi se, strachovati se*).

Pozornosti Blahoslavově neušla nově formovaná adjektiva na *-telný* vyjadřující potenciální zasažení dějem. Jejich formy prosazoval pro významovou jednoznačnost. V části věnované stupňování adjektiv doporučuje místo formy komparativu *tišejší* formu *tišší*. Za pozornost stojí, že považuje za správné a učené vložení intenzifikačního stupně mezi komparativ a superlativ: (*dobrý*) > *lepší* > *nadlepší* > *nejlepší* (Blahoslav, 1991: 171, 176).

Na okraj budiž poznamenáno, že se Blahoslav zasloužil o zpravidlení vztahu mezi zakončeními slov řeckého a latinského původu a zakončeními českými, tedy o adaptaci morfologickou (a potažmo slovtvornou) slov jako: *Epicuros* > *Epicurus* > *Epikur*, *pharisaeus* > *farizej*, *complexio* > *komplexí*. Blahoslav nedoporučuje vracet latinské a řecké zakončení tam, kde se už vžily počestěné podoby: *anděl, kůr, filozof* atd. V této souvislosti zaznamenejme Blahoslavův povzdech: „Ale čeho lidé nezpovírají, když se přičiní?“

V oblasti adverbii se Blahoslav stavěl proti hovorovým podobám jako *hnedky*, *hnedka*, *hnedečky*, neboť za dostačující považoval tvar *hned*.

Další sledovanou gramatikou je *Grammatica Bohemica studiosis eius linguae utilissima* od Matouše Philonoma Benešovského z roku 1577. Obsahuje přehled deklinací, konjugací, seznam předložek a spojnic. Blahoslavův přístup k slovtvorbě se podobně se vypořádává s deminutiva, ale i názvy mládat: *vos* a *vos* značují, že si autor uvědomil rozdíl mezi *vos* a *vos* uváděné jako druhá a třetí. D. Šlosar v kapitole *O vlastnosti rozeznává* společnou kategorii. Tyto dnes jsou považovány za deminutiva, jak o tom svědčí například *tygřík*. Deminutiva jsou například *tygřík, losiček, přemilostný*. Tento jev se v slovese se Benešovský dostal též do slovníku.

V mluvnici **Vavřince Benešovského** (*Grammatica Bohemica naturalis methodi conformata*, Praha 1603) je slovtvorba v deminutivním tvaru, že tu byly poprvé abstraktní slova se slovesy rými se vytvářejí slova se slovesy. V kapitole *Etymologia*, podkapitola *De deminutivis*, společného základu adjektivních tvarů na *-el* a posesiva, ale i u deadjektivních slovního druhu, v jehož mezích se vyskytovaly. Příklady jsou doprovázeny vysvětlením včetně vynechávání a přidávání *-el* a *-el* svědčí konstatování, že se v deminutivních substantiva, a to kvůli alternacím *-el* a *-el* *košík*. Deminutiva jsou systematicky tvořena podle pravidla lze vidět v tvrzení, že deminutiva (Z.R.), se deminuuji (*kráva* > *krávička*), se deminuuji prostředky zavedenými prostředky zavedenými, tak, že jde o deminutiva, a to nepochybně značující odlišnost subkategorie deminutivních.

Také Nudožerský počítá s deminutivními substantivy, podobnost se substantivními deminutivními, které obsahují stejné konsonantní skupiny, a to hodnocení vedl i lexikální vývoj deminutivního často jako příklad. Substantiva deminutivní i fakt, že se mohou deminuuovat, například *malíčičký* > *maličičký*. Poznámky slovtvorné v deminutivní souvislosti s deklinací uvedených deminutivních substantiv.

V kapitole *Jména posesivní* je spektrována společná forma vyjadřující vlastňovací zájmena. U adjektivních tvarů (*zí, kozy*), prostředek připojování deminutivních tvarů (*-ský* (*Božský, panský, Janovský, Davidův, mateřin*)). Závislost na deminutivním tvaru je v deminutivních substantivních tvaru, které obsahují stejné konsonantní skupiny, a to hodnocení vedl i lexikální vývoj deminutivního často jako příklad. Substantiva deminutivní i fakt, že se mohou deminuuovat, například *malíčičký* > *maličičký*. Poznámky slovtvorné v deminutivní souvislosti s deklinací uvedených deminutivních substantiv.

ilomatesa i podle Blahoslava jde
tobě“ (Blahoslav, 1991: 121). Po-
perativu a k vyjádření prosby. Šlo
ozornosti autorů, Blahoslav je pro-
slovotvorbě najdeme roztroušeny
u stylistických, v nichž jde o hod-
stnosti rozeznává Blahoslav správ-
zvyku (obvyklosti): „Jako, kdyby
řekl *spasování*.“ Záporného hod-
ávali jsme, jak prý „někteří, hlou-
losar ve stati *Slovotvorba v Blaho-*
985) vysvětluje vztah některých
ak například dává Blahoslav před-
řed podobami *příkaz, rozhřeš*. Vy-
a verbální na *-ní/-tí*, nachází Šlosar
homonymie a také rozvoj názvů
lavovo doporučení forem typu *ne-*
kého stylu se Blahoslavovi neza-
fixy *-(n)ík* a *-ec* vzniklých na zá-
ím. Některá z nich považoval za
m, že pro vyšší styl, jehož potřeby
ci z neliterárního úzu. Pozitivního
dostalo Blahoslavově snaze potla-
stě vidový prefix (jako *zahynovati*
antum především u nových sloves
y (*buditi se, strachovati se*).
ná adjektiva na *-telný* vyjadřující
al pro významovou jednoznačnost.
ásto formy komparativu *tišejší* for-
é a učené vložení intenzifikačního
ší > *nadlepší* > *nejlepší* (Blahoslav,

il o zpravidelnění vztahu mezi zakonče-
eskými, tedy o adaptaci morfologickou
> *Epikur. pharisaeus* > *farizej, comple-*
ecké zakončení tam, kde se už vžily po-
zaznamenejme Blahoslavův povzdech:

ovorovým podobám jako *hnedky*,
tvar *hned*.

Bohemica studiosis eius linguae uti-
roku 1577. Obsahuje přehled dekli-

nací, konjugací, seznam předložek a hlásek. Zmiňuje komparaci, byť jen příkladem,
podobně se vypořádává s deminutivy a do příkladů bez výkladu zahrnuje nejen deminutiva, ale i názvy mládat: *vosel* – *voslýk*, *voslýček*, *voslátko*, *vúsle*. Příklady však naznačují, že si autor uvědomil existenci několikeré deminuce – u pozdějších autorů uváděné jako druhá a třetí. Deminutiva a názvy mládat chápali i další autoři jako společnou kategorii. Tyto dnes oddělené skupiny pojmenování jsou však sémanticky prostupné, jak o tom svědčí fakt, že někdy nahrazujeme méně užívaný název mláďete deminutivem (*tygřík*). Deminuci přisuzuje Benešovský i adjektivům: *milostný* – *milostnický*, *přemilostný*. Tento jev je společný také pozdějším gramatikům. Při popisu sloves se Benešovský dostal téměř k objevu slovesného vidu; srov. Vintr (1997: 221).

V mluvnici **Vavřince Benedikta z Nudožer** (*Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo*, Praha 1603) je slovtvorba zpracována podrobněji a lze souhlasit s Hauserovým tvrzením, že tu byly poprvé abstrahovány „přípony jako slovtvorné prostředky, kterými se vytvářejí slova se společným významovým znakem“ (Hauser, 1959: 27). V kapitole *Etymologia*, podkapitole *De Comparatione*, si autor uvědomuje existenci společného základu adjektivního nejen u forem komparativu, adjektivního deminutiva a posesiva, ale i u deadjektivního substantiva na *-o*. Tím byla překročena hranice slovního druhu, v jehož mezích se doposud počátky slovtvorného myšlení pohybovaly. Příklady jsou doprovázeny pečlivým přehledem doprovodných hláskových změn včetně vynechávání a přidávání hlásek. O vědomí souvislosti tvoření slov s morfologií svědčí konstatování, že se tvoření substantivních deminutiv odvozuje od genitivu substantiva, a to kvůli alternaci vokálu základu: tedy *stůl, stolu* > *stolík*; *kůš, koše* > *košík*. Deminutiva jsou systemizována podle rodu. Pokus o sémanticky orientované pravidlo lze vidět v tvrzení, že ta, která rostou (rozuměj názvy rostlin a zvířat, pozn. Z.R.), se deminují (*kráva* > *kravička*, *tráva* > *travička*). Vystihuje se jím fakt, že jazyk uvedenými prostředky zachycuje velikost. Názvy mládat jsou charakterizovány tak, že jde o deminutiva, a to neutra od maskulin a feminin, tedy charakteristika naznačující odlišnost subkategorie od kategorie deminutiv.

Také Nudožerský počítá s deminucí adjektiv. K tomuto pohledu vede zřejmě podobnost se substantivními deminutivy tkvící v hláskovém skladu sufixů *-čký*, *-číčký*, které obsahují stejné konsonanty jako deminutivní substantiva, a podle všeho k tomuto hodnocení vedl i lexikální význam frekventovaného adjektiva *malý* > *maličký*, uváděného často jako příklad. Substantiva a adjektiva spojuje v Nudožerského pojednání i fakt, že se mohou deminovat vícekrát, obvykle dvakrát: *mužik* > *mužiček*, *maličký* > *maličičký*. Poznámky slovtvorné netvoří samostatné kapitoly, jsou uváděny v souvislosti s deklinací uvedených útvarů.

V kapitole *Jména posesivní* způsobil převládající pohled sémantický, že nebyla respektována společná forma výrazů a k adjektivům posesivním byla zahrnuta i přivlastňovací zájmena. U adjektiv se popisuje tvoření několika prostředky: na *-í/-ý* (*Boží, kozý*), prostředek připojovaný ke jménům mužů *-ovic* (*Pavlovic, Kralovic*), dále *-ský* (*Božský, panský, Janovský, zemský*), *-ův* a *-in* (jimi vznikají „personalia tantum“ *Davidův, mateřin*). Závislost na morfologii naznačuje fakt, že je vždy společně s vý-

znamem a formami řešeno, kolik rodových forem uvedená adjektiva mají a jak se skloňují.

Substantiva na *-o* tvoří kapitolu, v níž se Nudožerský vypořádává s další slovo-
tvornou řadou. Zaznamenává její vlastnosti, a to společný odvozovací základ adjek-
tivní, možnost deklinace na rozdíl od podobně utvořených adverbií, nepřítomnost vo-
kativu a téměř neužívaný plurál. Zahrnuje sem nejen jména typu *málo*, *horko*, *sucho*,
ale i *Česko*, *Polsko*, *Turecko* a uvádí jejich nejčastější vazby: *obrátit se na Česko*, *mlu-
ví po česku*, *přeložiti na Německo*, *z ticha*, *po tichu*, *na tiše*.

Kapitoly věnované slovesům jsou pouze popisem jejich morfologie a forem parti-
cipiálních, prefigovaná slovesa považuje Nudožerský za kompozita. U adverbií kon-
statuje jejich dvojitý základ, a to substantivní (*doma*, *dnes*) a adjektivní (*turecky*; *dobře*,
vysoce atd.).

Nudožerského přínos slovo-
tvornému myšlení je nesporný, byť jde především
o substantiva a adjektiva, mluví už o derivaci, rozšiřuje části kapitol věnované tvoře-
ní slov, uvědomuje si důležitost povahy společného odvozovacího základu. Výklady
o stupňování adjektiv a deminuci s přehledem hláskových změn lze sice najít v latin-
ské mluvnici Filipa Melanchtona z roku 1597 (*Grammatica Phillipi Melanchtonis la-
tina*), ta však ovlivnila podle Hauserova (1959: 29) názoru až autory pozdější, kteří už
zahrnuli stejně jako on do svých prací přechylování, třídění odvozenin podle druhu
základového slova atd.

Roku 1660 vydal v Olomouci **Matěj Václav Štejer** dílo jezuita **Jana Drachov-
ského**, používané na jezuitských kolejích a sepsané již roku 1624 (Vintr, 1997: 222),
nazvané *Grammatica Boemica in V. Libros divisa a quodam Patre Societas Jesu Jam
pridem in gratiam Tyronum Boemicae linguae composita*. Další pravidelná řada slov
spojených společnou povahou odvozovacího základu a společným prostředkem byla
Drachovským popsána ve jménech přechýlených. Tento proces je zahrnut do rodo-
vých změn týkajících se přirozených substantiv (*naturalia*), která jsou v podobách
maskulin a feminin (*pán – paní*; *-ka*: *Bavor – Bavorka*; *-na*: *kněžna*; *-ně*: *bohyně*;
-ce: *dlužnice*; *-ová*: *hejtmanová*) a v podobě více tvarů paralelních jako: *zlatnice*, *zlat-
níková*, *zlatničká*. Příklady typu *kohout – slepice* se pohled na slovo-
tvornou řadu sé-
manticky prohloubil, avšak slovo-
tvorně zatemnil. Substantiva z adjektiv jsou rozšíře-
na proti Nudožerskému o další prostředky, uvádí se *-ina*: *čeština*; *-ek*: *mládek*, *tuček*;
-o: *čerstvo*; *-ost*: *ctnost*; tato slova jsou podle Drachovského tvořena tak, že se konco-
vé *-y* adjektiva mění v uvedená zakončení substantivní.

Kapitola věnovaná deminuci rozlišuje jednotlivé stupně deminuce a prostředky
jsou rozděleny podle rodů, ne však natolik důsledně, aby vadilo, že se u názvů mláďat
zařazovaných mezi zdobněliny rod na rozdíl od ostatních mění v neutrum. Odlišnost
významů deminutivních příkladů u maskulin na *-ec* je nejen obrazem oslabené demi-
nutivní funkce tohoto prostředku, ale i odrazem jeho homonymie: *chlapec*, *kostelec*,
kozlec, *poklopec*, *popelec*, *samec*, *válec*, *viselec*. U příkladů ilustrujících využití pro-
středků *-ek*, *-ík*, *-ka*, *-ko* jsou popsány doprovodné změny (alternace konsonantů).
Změny vokalické přičítá autor eufonii. Tzv. druhá deminutiva navazují na první (*kon-
vice* > *konvička*, *babka* > *babička*), ale podle příkladů i na nezdobnělý základ: *člověk*

> *človíček*. Třetí deminutiva v
konvičička, *chlapečiček*, *místa*
jev, ale jako záležitost řídká a

Deminuce adjektiv je příp
nahý > *nažičký*, podobně je to
mlad z *mladý*, a stupňování

Posesivní adjektiva jsou u
vány odvozovací základy, jimi
nův, *Barbořin*, *matčín*; popis
naci a ortografii spojen s adj

Ze sloves se vyděluje nad p
příspěvek hodnoceno není (H
dáním *-vám*: *klekávám*, *půjčím*
„složeností“, tedy předponov
předpon a konstatováním, že
nymii předpon a počátků něk
buji, *obětovat*).

Adverbia jsou podrobně r
slovo-
tvorné je uplatněno v dě
adverbia desubstantivní (*blaze*
spátkem, *včera*, *zeytra*, *zjítra*
pomenuto jen příklady. V Dra
trný vliv Nudožerského, ale i
le Vintra (1997: 223) Drach
zachytil vývojové tendence t
o tvoření slov příliš neodrazilo
minutivního významu u sufixů

Další gramatikou, jíž chce
guae Boemicae seu commenta
českého, který vyšel roku 166
O zostrění a rozšíření české ře
řečených. Podrobně si všimá
80–81). O slovo-
tvorné potenci
příkladů – slov se společným
chval...). K už tradičnímu poj
dat, ale s poznámkou, že jde o
ko významného zdroje oboha
názvy jako *Hradec Králové*).

Nově se objevuje stanovisk
taření, ale má se dít šetrně a st
templatio – *myslopatření*. *mož*
pokoj“) by prý neškodilo nazv
ným. K řadě slov s latinskými

uvedená adjektiva mají a jak se

žerský vypořádává s další slovo-
olečný odvozovací základ adjek-
ených adverbii, nepřítomnost vo-
n jména typu *málo, horko, sucho*,
i vazby: *obrátit se na Česko, mlu-*
na tiše.

n jejich morfologie a forem parti-
ký za kompozita. U adverbii kon-
nes) a adjektivní (*turecky; dobře*,

je nesporný, byť jde především
řuje části kapitol věnované tvoře-
o odvozovacího základu. Výklady
kových změn lze sice najít v latin-
matica Phillipi Melanchtonis la-
názoru až autory pozdější, kteří už
ni. trídění odvozenin podle druhu

tejer dílo jezuitu Jana Drachov-
ě již roku 1624 (Vintr, 1997: 222),
quodam Patre Societas Jesu Jam
posita. Další pravidelná řada slov
du a společným prostředkem byla
Tento proces je zahrnut do rodo-
naturalia), která jsou v podobách
vorka: *-na: kněžna; -ně: bohyně;*
arů paralelních jako: *zlatnice, zlat-*
se pohled na slootovornou řadu sé-
Substantiva z adjektiv jsou rozšíře-
-ina: čeština; -ek: mládek, tuček;
hovského tvořena tak, že se konco-
tivní.

livé stupně deminuace a prostředky
ě. aby vadilo, že se u názvů mládat
statních mění v neutrum. Odlišnost
ec je nejen obrazem oslabené demi-
eho homonymie: *chlapec, kostelec*,
U příkladů ilustrujících využití pro-
dné změny (alternace konsonantů).
deminutiva navazují na první (*kon-*
adů i na nezdobnělý základ: *člověk*

> *človiček*. Třetí deminutiva vznikají v podání autora od druhých pomocí *-ka, -ek, -ko*: *konvičička, chlapečiček, místečičko*. Toto stupňování deminuace se nevidí jako obecný jev, ale jako záležitost řídká a nepravidelná.

Deminuace adjektiv je připojena k pojednání o jejich deklinaci: *mladý > mladičký, nahý > nažičký*, podobně je tomu s formami vzniklými „abstrahováním“: *nah z nahý, mlad z mladý*, a stupňováním.

Posesivní adjektiva jsou uvedena především výčtem příkladů a jsou charakterizovány odvozovacími základy, jimiž jsou osobní propria a apelativa: *Petrovic, kralovic; Janův, Barbořin, matčin*; popis adjektiv na *-í* od názvů zvířat je ale se zřetelem k deklinaci a ortografii spojen s adjektivy typu *cyzý, domácí*.

Ze sloves se vyděluje nad popis konjugace řada frekventativ, což jako slootovorný příspěvek hodnoceno není (Hauser, 1959). Jsou rozdělena do dvou typů: vzniklá přidáním *-vám: klekávám, půjčívám, dopívám*; a „jiná“: *nosím, vodím*. Se slovesnou „složeností“, tedy předponovými slovesy, se vypořádal Drachovský vyjmenováním předpon a konstatováním, že se žádné sloveso nepojí se všemi. Upozornil na homonymii předpon a počátků některých nepředponových sloves (*dojit, odpočívát, ozdobuji, obětovat*).

Adverbia jsou podrobně rozdělena do jedenácti významových skupin. Hledisko slootovorné je uplatněno v dělení podle slovnědruhové povahy základu: rozeznává adverbia desubstantivní (*blaze, dnes, doma, odemně (! Z.R.), opravdu, předkem, ráno, spátkem, včera, zeytra, zjitra, zjara*) a deadjektivní (*hrubě, dbale*). Stupňování je připomenuto jen příklady. V Drachovského přístupu ke slootovornému uvažování je patrný vliv Nudožerského, ale i on se dostal o něco dál a ovlivnil své následovníky. Podle Vintra (1997: 223) Drachovský na své předchůdce vědomě navazoval. To, že zachytil vývojové tendence tehdejší češtiny, jak konstatuje Vintr tamtéž, se v úvahách o tvoření slov příliš neodrazilo, snad jen v příkladech svědčících o postupné ztrátě deminutivního významu u sufixů *-ec, -ce*.

Další gramatikou, jíž chceme věnovat pozornost, je Jiřího Konstance *Lima linguae Boemicae seu commentariolus de restauratione idiomatis boemici. Brus jazyka českého*, který vyšel roku 1667 v Praze. Slootovorné výklady nacházíme v kapitole *O zosřtení a rozšíření české řeči prostředkem composicí a derivací jmen substantiva řečených*. Podrobně si všímá adjektiv, sloves a deverbálních útvarů (Šlosar, 1985: 80–81). O slootovorné potenci češtiny mají čtenáře přesvědčit především dlouhé řady příkladů – slov se společným základem (*Bůh, božství, božský, boží, zbožný, Bohuchval...*). K už tradičnímu pojednání o deminutivech jsou opět připojeny názvy mládat, ale s poznámkou, že jde o slova deminutivům podobná. Kompozice se zastává jako významného zdroje obohacení češtiny (do kompozit však zařazuje i dvojslovné názvy jako *Hradec Králové*).

Nově se objevuje stanovisko k individuálnímu vymýšlení slov: neodsuzuje novotaření, ale má se dít šetrně a střídmě. Sám navrhuje řadu překladů z latiny, např.: *contemplatio – myslopatření, modestia – mravopočestnost, infirmarium* (tj. „nemocných pokoj“) by prý neškodilo nazvat *nemocníci*. Nebyl, jak vidno, slootovůrcem neúspěšným. K řadě slov s latinskými koncovkami hledá zakončení, která vedou k jejich po-

zdější adaptaci slovtvorné a deklinační. Nevadí mu počestění typu *kontemplacy, meditacy* ani slovesa od cizích základů s příponou *-ovati: temperovati, moderovati*. U sloves na *-uji (-ovati)* konstatuje jejich obvyklý původ desubstantivní (*regule – reguluji, abeceda – abeceduji*) a navrhuje je nazývat verba nominalia. Jde tu o náznak potřeby slovtvorné terminologie.

Prostředky stupňování adjektiv jsou rozšířeny o „adverbia“ před pozitivem, což jsou jak předpony (*přepěkný*), tak skutečná adverbia (*dobře líbezná*), a o formy, které podle Konstance „stvrzují“ základní význam: *jedinký, jediničkový*. Sémantika adjektiv tak byla zpřesněna, když autor nad klasické stupňování dospěl ke stupňování tzv. slovtvornému, k absolutnímu určení kvality a k významové intenzifikaci. Mezi obligátními přivlastňovacími adjektivy na *-ův, -in* jsou uvedeny i nesklonné formy: *Filipovic, Janovic*. K adjektivům na *-í* jsou vedle posesivních přidružena podle deklinační i jiná adjektiva a adjektiva tvořená z participií: *domácý, řemeslníčí, všemohoucí*.

Protože Konstancovi šlo o vylepšení češtiny, rozhojnění slovní zásoby, uvádí slova k tomuto účelu sebraná, vzniklá podle něho derivací z adjektiv, a považuje je za „tovaryšstvo“ neboli slova příbuzná (slovní hnízdo): *chytrý, chytrák, chytráček, chytrně, chytrost, zchytralost, zchytralý, zchytriti, chytře, s chytrostí, přechytře, přechytril*... Příbuznost slov je vyjádřena v některých případech jako fakt, že mnohá slova „plodí“ z sebe jiných částek vocabula. Autor si uvědomuje příbuznost, ne však směr odvozování (plození). Je pravděpodobné, že jde jednak o aktualizování slov méně běžných a jednak o autorovy výtvary.

Z deverbálních útvarů došly svého zaznamenání názvy činitelské (u autora pouze jména na *-k, -č, -c, -ř*, která „plodí“ slovesa na *-m: šlapák, měřič, chodec, kovář*, a dále jména z infinitivu, kde místo *-i* je *-el: ctíti – ctitel*. Podobnou „výměnou“ posledních hlásek je vyloženo tvoření neživotných deverbativ na *-dlo: prádlo, bydlo*. Od tvaru préterita byla zaznamenána adjektiva *padlý//padlej* a od složených forem adjektiv formy jmenné: *prázdný – prázden*.

O stále podřízenosti slovtvorby morfologii svědčí fakt, že jsou deverbální útvary probírány podle slovesné konjugace, což vedlo k tomu, že je zanedbána rozdílná významová struktura derivátů (*chodec, holanec, prašivec, šedivec, spasenec*). V rámci frekventativ je zaznamenán pokrok v tom, že autor rozlišuje frekventativa (*stávám, procytívám*) a semifrekventativa (*čítám, procytuji*). O slovesných prepozicích (prefixech) se mluví jako o nástrojích, kterými se tvoří jeden z typů futura, což je ve skutečnosti, jak poznamenává Šlosar (1985: 81), rozpoznatý protiklad dokonavosti a nedokonavosti. Konstanc rozlišuje opravdové „prepozice“ a podobný útvar *po-*, který je ve slovesech *povleku, půjdu*. Ocítl se tak na stopě gramatického prefixu u sloves pohybu. Konstancovo dílo nepochybně rostlo na pracích předchůdců, nejen Nudožerského a Drachovského, ale souvislost lze podle Hausera (1959: 32) vysledovat až k Blahoslavovi.

Po uvedených dílčích slovtvorných postřezích představuje skutečný přelom dílo **Václava Jana Rosy** *Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae*, vydaná v Praze roku 1672. Tvoření slov je obsaženo převážně ve třetí kapitole – *De syntaxi*. Slovtvorné poznatky je však třeba hledat i v druhé kapitole, nazvané *De etymologia*.

V části o jménech (substantivum deminuci, komparaci a mají ro pojednáno odděleně u proprii. prostředků: *-ka, -ovna, -na, -y* podléhají.

K deminutivům jsou přřazuje i augmentativa (Češi mají označení věcí velkých: *chlapis Káča, Lída*. Po vysloveném hláskových změn) přicházejí v uzuálnosti nebo častosti forem mantických skupin slov, a to u tiva podle Rosy podléhají tvoř *ček, Jakubíčiček*) a životná de *pisarička*). Mezi prostředky de to kapitoly je kromě podrobně kontextové sémantice deminut a čtvrtých užívá zřídka a v autorovu charakteristiku de *ko, nebožátko, nemluvíátko*. soucit.

Kapitola o stupňování adjektiv autor pokusil vymezit adjektiv věci a mají stupeň, který říká jektivům podle formy: jde o ad

Ve slovtvorbě sloves uvádí *tarmarčím*... Přínos slovtvorby „v bohaté míře slovtvorné dířativní, dokonavý a nedokonavý oba vidové protiklady.“

U adverbii se zaznamenává tů, uvádějí se i adverbia s před číslovka na *-erý, -duchý, -em*.

Část výkladu věnovaná syntaxi kapitoly *De syntaxi*. Autor probírá ti tvoření substantiv ze substan není dokonalá, některé výklady ní. Směr tvoření nebývá vždy v ani nejde (*císařství > císařský* dy slov o společnou povahu oč význam (příklady na *-ina: seď měl autor za to, že od uvedených nost. Tvoření jmen od adjektiv*

počestění typu *kontemplacy, me-*
-ovati: temperovati, moderovati.
ůvod desubstantivní (*regule – re-*
verba nominalia. Jde tu o náznak

o „adverbia“ před pozitivem, což
a (*dobře líbezňá*), a o formy, které
ky: *jediničky*. Sémantika adjektiv
ání dospěl ke stupňování tzv. slo-
mové intenzifikaci. Mezi obligát-
leny i nesklonné formy: *Filipovic,*
přidružená podle deklinace i jiná
emeslničí, všemohoucí.

zhojnění slovní zásoby, uvádí slo-
řivací z adjektiv, a považuje je za
i: *chytrý, chytrák, chytráček, chy-*
ře, s chytrostí, přechytrě, přechyt-
adech jako fakt, že mnohá slova
domuje příbuznost, ne však směr
ednak o aktualizování slov méně

i názvy činitelské (u autora pouze
lapák, měřič, chodec, kovář, a dá-
el. Podobnou „výměnou“ posled-
ativ na *-dlo: prádlo, bydlo*. Od tva-
llej a od složených forem adjektiv

děi fakt, že jsou deverbální útvary
omu, že je zanedbána rozdílná vý-
livec, šedivec, spasenec). V rámci
or rozlišuje frekventativa (*stávám,*
O slovesných prepozicích (prefi-
eden z typů futura, což je ve sku-
zný protiklad dokonavosti a ne-
zice“ a podobný útvar *po-*, který je
gramatického prefixu u sloves po-
cích předchůdců, nejen Nudožer-
Hausera (1959: 32) vysledovat až

představuje skutečný přelom dílo
linguae bohemicae, vydaná v Pra-
ve třetí kapitole – *De syntaxi*. Slo-
kapitole, nazvané *De etymologia*.

V části o jménech (substantivum a adjektivum) je řečeno, že jména podléhají moci, deminuci, komparaci a mají rod a číslo, „figuru, pád, deklinaci a specie“. O moci je pojednáno odděleně u proprií, apelativ, názvů národnostních a názvů zvířat pomocí prostředků: *-ka, -ovna, -na, -yně, -ice*. Substantiva typu *soudce* podle Rosy moci nepodléhají.

K deminutivům jsou přiřazeny už tradičně názvy mláďat, navíc k nim Rosa zařazuje i augmentativa (Češi mají i jiná deminutiva končící na *-sko*, kterých užívají pro označení věcí velkých: *chlapisko, psisko, kurvisko, žensko, babsko*) a hypokoristika: *Káča, Lída*. Po vysloveném pravidlu (uvedení prostředku, uvedení doprovodných hláskových změn) přicházejí vždy „pozorování“, což jsou poznámky o větší či menší užitelnosti nebo častosti forem. Deminuce je probírána stejně jako moce podle sémantických skupin slov, a to u proprií, apelativ, názvů zvířat a neživotných. Deminutiva podle Rosy podléhají tvorbě druhých, třetích a někdy i čtvrtých stupňů (*Jakubiček, Jakubičíček*) a životná deminutiva podléhají dále moci (*písařík – písaříková, písaříčka*). Mezi prostředky deminuce se už neuvádějí přípony *-ec, -ce*. Přínosem této kapitoly je kromě podrobnějších pozorování a pokusu o systemizaci i vykročení ke kontextové sémantice deminutiv, které lze vidět ve zjištění, že se deminutiv třetích a čtvrtých užívá zřídka a v žertu: *mužiček, mužičíček*. Podobně je možno hodnotit autorovu charakteristiku deadjektivních substantiv tvořených pomocí *-átko (ubožátko, nebožátko, nemluvnátko, straceňátko, nekřtěňátko)* jako deminutiv vyjadřujících soucit.

Kapitola o stupňování adjektiv se těší větší systematickosti a novum je fakt, že se autor pokusil vymezit adjektiva, která se stupňují: jsou to ta, která vyjadřují kvalitu věci a mají stupeň, který říká, jaká věc je. Nemožnost stupňování však přisuzuje adjektivům podle formy: jde o adjektiva na *-cý, -zý, -sý, -ší*.

Ve slovtvorbě sloves uvádí slovesa odvozená (deducta) od jmen: *zlatím, hodinařím tarmarčím*... Přínos slovtvorbě slovesa vystihuje Šlosar (1985: 81): Rosa si všímá „v bohaté míře slovtvorné diferenciaci slovesa: rozlišuje význam singulární, frekventativní, dokonavý a nedokonavý. Postihuje tedy poprvé v historii českého mluvnictví oba vidové protiklady.“

U adverbii se zaznamenává jejich vznik z adjektiv, doprovodné změny konsonantů, uvádějí se i adverbia s předložkou a adverbia na *-mo*. Novinkou je popis tvoření číslovek na *-erý, -duchý, -erní, -násobní, -krát* a číslovkového adjektiva na *-kráterý*.

Část výkladu věnovaná systematicky tvoření, tedy tvárnosti jmen, je součástí kapitoly *De syntaxi*. Autor probírá řadu zakončení (sufixů), celkem 45, a to v první části tvoření substantiv ze substantiv, v další z adjektiv. Emancipace od deklinace ještě není dokonalá, některé výklady slovtvorné jsou doplněny poznámkami o skloňování. Směr tvoření nebývá vždy vystižen dobře a o postižení jeho mechanismu autorovi ani nejde (*císařství > císařský*). Sufix je často stanoven nepřesně a ne vždy jde u řady slov o společnou povahu odvozovacího základu, tudíž ani o společný slovtvorný význam (příklady na *-ina: sedláčina, šelmovina, čeština, shnilina, sekanina*). Navíc měl autor za to, že od uvedených jmen lze tvořit další útvary typu *stuchlinost, sekani- nost*. Tvoření jmen od adjektiv zahrnuje abstrakta na *-ost, -ota, -oba*, konkréta na *-ec,*

bohátý, autorovi uchází rozdíl me-
u -och zahrnutý formace *lenoch*,
adektivních sloves: rozeznává de-
: *mládnou, sládnou, hustnou*. Rosa se
: *mládnou, sládnou, hustnou*. Rosa se
: *mládnou, sládnou, hustnou*. Podle Šlo-
tování komplementární povahy je-
století zapomenuto.

stavují především nomina actionis
odle *majetnost* i *milujetnost*, *vola-*
volajetný... Takovými formacemi
e slovtvorbě. Za pozoruhodné po-
actoris/actricis, sic! pozn. Z.R.),
edny prostředky mužské a ženské
a řadí do stejné významové katego-
i „motio nominum“, tj. na tvoření
nejbližší základ formální, nikoli sé-
odvozené od infinitivu, kdy je mís-
adjektiva na *-edlný* a koncové *-ý* je
plavba. *orba* ze stejné příčiny viděl
ř. *řezník*, *nosyč*, *hřmot*, *dusot* v pře-
sovo zařazení substantivizovaných
a *-né*: *dáti přívozného*, *postelného*)
eni pojmenování (*pře lýčení*) a vý-
nástrojů jako: *psací pero*, *krycí cy-*

a (*kamenný*), adjektiva odvozená od
ylin. kamenů pomocí *-ový*: *dubový*,
ladových slov se jevílo autorovi pro
ní prostředky jsou nepočtené a více-
dil mezi přivlastňovacími útvary *Da-*
Davidovi). Adjektiva od sloves před-
-ní: Od forem participia aktivního se
pichajičný. Byly však zřejmě řídké.
- např. *potěšitelný*, *spasitelný* „quod
název „potenciální zasažení dějem“,
estatem passivam“.

ch jsou jména složená systematicky
prvé byla věnována pozornost „slože-
a. ale i substantivům, a tak byly zmí-
ní: *zástolí*, *podhoří*. Za zkrácená slova
sebestyán – *Šebesta*.

té doby nejkvalitnější pohled na slo-
i následovníky. Doba však přála tomu.

že některé z nich inspiroval především k neústrojnému tvoření nových pojmenování,
která neměla šanci v jazyce obstát.

Na Rosu navazují mluvnice z 18. století. První z nich od **Václava Jandyta** *Gram-
matica linguae Boëmicae* (Praha 1704, později vydávaná Kašparem Vusínem), je na
Rosovi velmi závislá. Jak poznamenává Hauser (1959: 38), Jandyt nepřebíral nekri-
ticky Rosovy neologismy, ale dále než Rosa se dostává jen ojedinele: neuvádí typ *há-
dě* mezi zdobnělinami a charakteristiku přípony *-ák* obohacuje o význam opovržení.
Dodejme, že jde o předchůdce obecnějšího rysu pejorativnosti.

Další titul, který se zapsal do dějin slovtvorby, je od **Pavla Doležala**: *Grammati-
ca Slavico-Bohemica*, slovtvorba v dodatku nazvaném *Appendix sistens modum mul-
tiplicandi vocabula per derivationem compositionemque* z roku 1746. Na slovtvorbu
je poprvé pamatováno už v nadpisu a tvoří kompaktní kapitolu nepodřízovanou deklin-
naci. Na rozdíl od Rosy se Doležal snaží vnést řád do skupin příbuzných slov, hledá
v nich posloupnost a užil k tomu pojmu kořen. Také jemu se jeví přechylování jako
postup něčím odlišný od ostatní derivace, proto ji vyčleňuje zvlášť. Slova na *-sko* už
nepovažuje za deminutiva, ale za slova zveličelá. Do popisu utvořených slov vnáší
větší systematičnost, popisuje je jednotným způsobem, základem členění je mu slov-
ní druh základového slova, u deverbativ i tvar slovesa, z něhož se tvoří (tedy jako
u Rosy) jeho bližší významové zařazení a prostředek (sufix), jímž je slovo odvozeno.
Pak je charakterizován i výsledný význam. Pozornosti se dostává hlavně substantivům
a adjektivům, daleko méně slovesům a číslovkám. Zpřesnění a rozšíření doznala pro-
ti Rosovi Doležalova kapitola o složeninách. Záleží na slovnědruhové povaze prvního
členu, skupiny se rozrůstají o útvary s první částí příslovečnou a předponovou; srov.
Hauser (1959: 38, 39).

Obdobného zaměření je další mluvnice z tohoto období, a to od **Jana Václava
Pohla** *Grammatica linguae bohemicae oder Die Böhmische Sprach-Kunst* z roku 1756.
V oddíle věnovaném tvoření slov představuje kompaktnější celek pojednání o přechy-
lování pojatém jako střídání rodu u substantiv, což vedlo k zařazování dvojic typu *liš-
ka* – *lišák*. Podobně bylo pojato i číslo, kam se řadí hromadná jména i výjimky týka-
jící se deklinace, jako substantiva s duálovými formami. U adjektiv lze mluvit jen
o stupňování, ostatní výklady jsou podřízeny morfologii a syntaxi. Sloveso je z hle-
diska slovtvorného základem dějových jmen (*trhání*, *vzetí*) a útvary považovaných
za deriváty od participií: *volenec*, *vyhnánce*, *ožralec*, *poběhlec*, *poběhlik*; *vyhnánče*,
čekanče. Pohl je znám především pro své neústrojné novotaření, za něž byl později
odsuzován Dobrovským.

Mluvnice Jandytovu, Doležalovu a Pohlovu považuje Vintř (1997: 227) spíše za
školní a tiskárenské příručky nedosahující úrovně Rosovy *Čechořečnosti*.

Naše pozornost bude dál platit mluvnici **Františka Jana Tomsy** *Böhmische
Sprachlehre*, vydané v roce 1782 jako učebnice pro německy mluvící. Po řadě latin-
ských popisů začíná s Pohlovou příručkou sérii mluvnic napsaných německy. Po
ortoepii a ortografii následuje třetí díl nazvaný *Die Etymologie oder Wortforschung*.
První část je věnována odvozeným substantivům podle přípon seřazených abecedně,
uvnitř skupin pak podle slovního druhu základu (např. na *-ac* od sloves, na *-áč* od sub-

stantiv). U deverbálních substantiv je kmenotvorná přípona slovesná považována za součást přípony substantiva, takže jsou přípony o ně rozmnoženy (-adlo, -edlo, -idlo). Další část je věnována moci, a to tvoření ženských podob příjmení, lidových podob příjmení na -ka (*Musyl – Musylka*), -ice (*Bárta – Bártice*), jmen příslušnic národů, obyvatelských a od apelativ mužských. (Od maskulin na -tel uvádí podoby na -kyně: *vykladatelkyně, učitelkyně*.) Kapitoly jsou postaveny zejména na množství příkladů. Obdobným způsobem jsou popsána deminutiva. Kapitola o českých ekvivalentech německých složenin je přizpůsobena hledisku německého čtenáře. Vesměs jde o české dvouslovné názvy: *východní vítr – der Ostwind*, řidčeji víceslovné: *vražda nad otcem spáchaná – der Vätermord*. Druhá část pojednává o českých složeninách a je roztržena podle povahy prvního členu, podle jeho zakončení.

Podstatnou část *Etymologie* tvoří deklinace substantiv a adjektiv. K té je připojen popis stupňování, a to se zmínkou o stupňování lexikálním a slovotvorném (*nadmíru veliký, převeliký*), a jako protipól stupňování je uvedena deminuce adjektiv (*maličký, maličičký*).

V části *Etymologie* věnované konjugaci je obsaženo pojednání o frekventativech prvních a druhých a o slovesech jednoduchých úplných (*udělat*) a neúplných (*dělat*), tedy o vidových párech. V popisu konjugace úplných jednoduchých sloves (dokonavých) jsou slovesa řazena podle předpon.

Adverbia jsou uvedena především roztržiděním příkladů a stručným uvedením o druhu základu: deadjektivní, desubstantivní, s předložkou i z pádů bez předložky. Stupňování je ilustrováno řadou příkladů bez výkladů, pouze s hodnocením pravidelné/nepravidelné. Tomsa si povšiml adverbiální funkce některých předložek: *vedlé, okolo, vůkol*.

Do kapitoly o předložkách je zakomponováno spojování předložek se slovesy, adjektivy a substantivy, tedy popis prefixace (bez pojmu prefix), autora však zajímá, jen pokud jde o doprovodné hláskové změny (*po > půjdu, na > návod*). Pod vlivem němčiny jsou prohlášeny za „neoddělitelné předložky“ *ob-, pře-, roz-, vy-*. Všechny příklady jsou přeloženy do němčiny a mluvnicí uzavírá kapitola o překládání. Celá práce je vedena zřetelem k německému čtenáři a do jisté míry jde (především v syntaxi) o srovnávací popis.

Skutečným průlomem v českém nejen slovotvorném, ale gramatickém myšlení vůbec se staly práce o jazyce **Josefa Dobrovského**. Po úspěchu *Dějin české řeči a Dějin české řeči a literatury* (1791, 1792) si Dobrovský vytkl úkol „odhalit ... podstatu struktury českého jazyka, a to jednak shrnutím jeho slovního bohatství, zejména však analýzou vnitřních zákonitostí tvoření a ohýbání slov v češtině“ (Machovec, 2004: 130). V těchto souvislostech se obvykle mluví – zaslouženě – o *Německo-českém slovníku* (*Deutsch-böhmisches Wörterbuch* I – 1802, II – 1821) a o *Podrobné mluvnicí jazyka českého* (*Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, vyd. 1809, druhá verze 1819). Dobrovský odhalil základy vnitřní struktury slov, vysvětlil neoprávnost svévolného tvoření českých slov zejména překladem německých kompozit, poukázal na nutnost vycházet při tvoření nových slov z přirozených vlastností češtiny, z vědeckého popisu a znalosti stavby soudobých slov, a to i slov z hovorového jazyka

(tuto znalost čerpal z bohaté znalosti z okruhu své matky a přátel, z jazyků a na těchto základech vytvořil nově (Machovec, 2004: 130).

Tvoření slov věnoval Dobrovský *Bildung der slawischen ungarischen Sprache*, která byla připojena k Tomsovu slovníku z roku 1791 jako samostatnou disciplínou s novými pravidly a to jako formální celek, který byl rozdělen do tří skupin, a to jednohláskových, dvojháskových konsonanty a vokálem uprostřed dvojháskových konsonantu. Při jejich soupisu byly uvedeny kombinační schopnosti charakteristické pro práci se týkají i problematiky, která se stala pod názvem *Bildung der böhmischen Sprache* (Hauser, 1959: 43). Tomsa se snažil a zda zařadit poznatky o tvoření slov z kořenů, nahrazenou později se stala zahrnující tvoření substantiv a adjektiv, a o problematice a o síle tradice, která je fakt, že tvoření sloves a tvoření substantiv a adjektiv chody a je zahrnuto do tvoření substantiv a adjektiv.

Druhá studie *Die Bildsamkeit der böhmischen Sprache* (Hauser, 1959: 42).

Bildsamkeit – „Tvořivost“ – byla věnována ského úmrtí v roce 1929 Václavem Hauserem Antonínem Dostálem (1953) a Franze Hauserem, který lik let později Přemyslem Hauserem, který ho ovlivnění německými jazykovědnými teoriemi a vislost Dobrovského prací s domácími jazyky.

Bildsamkeit – „Tvořivost“ – byla věnována je k jazykovému materiálu i k jazykové tradici o snahu poznat zákonitosti slovoslovné „Tvořivost“ signalizují citlivost k rozdílným roziálním roztržiděným tak, že odtud je zvláště při znalosti soudobého jazyka stavuje předstupeň pojmu syntaktického rozdílu od statického popisu reálného jazyka, který rozeznával odvozování a sílu jazykového materiálu představuje retrogradní jazykovou analýzu analytický, kde znalosti především

přípona slovesná považována za rozmnoženy (-adlo, -edlo, -idlo). podob příjmení, lidových podob (Bártice). jmen příslušnic národů, in na -tel uvádí podoby na -kyně: y zejména na množství příkladů. Kapitola o českých ekvivalentech českého čtenáře. Vesměs jde o české. řidčeji víceslovné: vražda nad dnává o českých složeninách a je zakončení.

stantiv a adjektiv. K té je připojen ikálním a slovotvorném (nadmíru edena deminuace adjektiv (malický,

áženo pojednání o frekventativech ných (udělat) a neúplných (dělat), ych jednoduchých sloves (dokona-

m příkladů a stručným uvedením předložkou i z pádů bez předložky. adů, pouze s hodnocením pravidel- unke některých předložek: vedlé,

spojoování předložek se slovesy, ad- jmu prefix), autora však zajímá, jen ájdu. na > návod). Pod vlivem něm- y ob-. pře-, roz-, vy-. Všechny pří- írá kapitola o překládání. Celá prá- íjistě míry jde (především v syntaxi)

tvorném, ale gramatickém myšlení o. Po úspěchu Dějin české řeči a Dě- vský vytkl úkol „odhalit ... podstatu ho slovního bohatství, zejména však í slov v češtině“ (Machovec, 2004: - zaslouženě - o Německo-českém 802. II - 1821) a o Podrobné mluvní- der böhmischen Sprache, vyd. 1809, vnitřní struktury slov, vysvětlil ne- éna překladem německých kompozit, s slov z přirozených vlastností češtiny, a slov. a to i slov z hovorového jazyka

(tuto znalost čerpal z bohaté korespondence s lidmi vzdělanými i prostými, především z okruhu své matky a přátel), ze znalosti jejich historie a znalosti slov v příbuzných jazycích a na těchto základech postavit teprve použitelnou analogii a využít jí ke slo- votvorbě nové (Machovec, 2004: 131).

Tvoření slov věnoval Dobrovský dvě stati, první z nich *Über den Ursprung der Bildung der slawischen und insbesondere der böhmischen Sprache* byla původně při- pojena k Tomsovu slovníku z roku 1791 (Hauser, 1959: 42). Tvoření slov se zde stává samostatnou disciplínou s novou koncepcí, v níž je východiskem teorie kořen slova, a to jako formální celek, který je zároveň nositelem významu. Kořeny jsou rozděleny do tří skupin, a to jednohláskové a obsahující konsonant a vokál, kořeny se dvěma konsonanty a vokálem uprostřed a kořeny se třemi konsonanty a vokálem po druhém konsonantu. Při jejich soupisu neušlo Dobrovského pozornosti, že kořeny mají jisté kombinační schopnosti charakteristické pro jednotlivé slovní druhy. Teoretické výkla- dy v práci se týkají i problematiky sufixů a adaptace přejatých slov do češtiny. Tato studie se stala pod názvem *Bildung der Wörter* součástí prvního vydání Dobrovského mluvnice (Hauser, 1959: 43). Tímto krokem byly definitivně ukončeny rozpaky, kam a zda zařadit poznatky o tvoření slov do mluvnice češtiny. Kapitola obsahuje tabulku kořenů, nahrazenou později seznamem kořených slov. Jde o materiálově bohatou stať zahrnující tvoření substantiv, adjektiv, zájmen, číslovek a sloves. O složitosti slovesné problematiky a o síle tradice připojovat slovotvorné poznatky k morfologii svědčí fakt, že tvoření sloves a tvoření slovesných tvarů není chápáno jako dva rozdílné po- chody a je zahrnuto do tvoření slov.

Druhá studie *Die Bildsamkeit der slawischen Sprache an der Bildung der Substan- tive und Adjektive in der böhmischen Sprache dargestellt* vyšla roku 1799 (Hauser, 1959: 42).

Bildsamkeit – „Tvořivost“ – byla analyzována ve sborníku vydaném ke stému výročí Dobrov- ského úmrtí v roce 1929 Václavem Flajšhansem (1929), ve sborníku k dvoustému výročí narození Antonínem Dostálem (1953) a Františkem Trávníčkem (1953). Tyto studie byly hodnoceny o něko- lik let později Přemyslem Hauserem (1959, tam další literatura) jako příliš akcentující Dobrovské- ho ovlivnění německými jazykovědci, např. Adelungem, a nechávající téměř bez povšimnutí sou- vislost Dobrovského prací s domácí mluvnickou tradicí.

Bildsamkeit – „Tvořivost“ – je dílo, které vychází bezprostředně z autorova posto- je k jazykovému materiálu i k promyšlené teorii. Jak napovídá název, jde především o snahu poznat zákonitosti slovní tvořivosti. Dva rozdílné názvy „Tvoření“ a „Tvoři- vost“ signalizují citlivost k rozdílu mezi statickými pravidly slovotvorby a mezi mate- riálem rozříděným tak, že odráží potenci, tvořivost jednotlivých sufixů a základů, zvláště při znalosti soudobého úzu, častosti jednotlivých útvarů, což dohromady před- stavuje předstupeň pojmu synchronní produktivity. (Takováto dynamičnost byla na rozdíl od statického popisu reflektována ve slovotvorbě až daleko později.) Dobrov- ský rozeznával odvozování a skládání, do něhož zahrnul i tvoření prefixy. Řazení ma- teriálu představuje retrográdní postup, nikoli však mechanický, ale postup kriticky analytický, kde znalosti především etymologie znamenají, že jsou respektovány celky,

keré se z mechanicky retrográdního řazení vymykají (např. v rovině přípon -s, -sko, -st, -št). V rovině kořenů je respektován konsonant a skupiny konsonantů v kombinaci s vokály, které mohly být z hlediska etymologického základem slova. Tato metoda představuje síť, kterým nemohl propadnout téměř žádný slovotvorný typ. Základní skupinu vždy tvoří substantiva jednoduchá, sestávající z kořeného (jednoslabičného) morfu a koncovky *břich-o*, *mas-o*, či přípony (*čítí* > *če-lo*, *platiti* > *plát-no*). Přípony jsou rozmnoženy o útvary, u nichž není jasné, zda jde ještě o součást kořene, či už o příponu. Důležitější však je, že v nich Dobrovský rozeznal původ z částic a z demonstrativ a že mezi nimi rozeznal útvary produktivní a neproduktivní, jednoduché a složené.

Substantiva mající základ společný se slovesem představují pro Dobrovského problém, který obsahuje řadu otázek dodnes, totiž jak stanovit směr odvozování (např. *děšť* – *dštíti*), tedy to, zda jde o deverbativa, či zda jsou příslušná slovesa naopak de-substantivy. Někdy nejde jen o vztahy ve dvojici slov, ale o vztah složitější. Tak např. *zvon* se považuje v *Bildsamkeit* za původní vzhledem ke *zvonit*, nikoli však ke *vzníti*, *zníti*. Dobrovský se domnívá, že většinu základů lze vztahovat ke kořenům slovesným i jmenným. Za vodítko pro směr derivace považuje zcela v pozdějších intencích slovo tvorby alternaci konsonantů. Ve dvojicích typu *pláč* – *plakati*, *křik* – *křičeti*, *váha* – *vážiti*, *prach* – *prášiti* považuje tedy útvary s *č*, *ž*, *š* za odvozené. Propracovanost typů alternací pak mohla posloužit jako třídící kritérium pro slovní základy. Popisy změn hlásek při tvoření slov byly už u Dobrovského předchůdců velmi podrobné, avšak Dobrovský popis střídání vokálů i konsonantů doplnil o znalosti historie jazyka.

Do skupin slov podle zakončení jsou zahrnuta i mnohá slova cizí, u nichž se konstatuje míra počestění, obvykle pravopisného a hláskového.

U substantiv zakončených na vokál jsou uvedeny i četné příklady pocházející z moravských nářečí: *roba*, *láva*, *haluza*; nářeční původ příkladů vedl Dobrovského k uvádění paralel: slezs. *přídek*, mor. *přadlák*, čes. *přádelník*. Ani v této kapitole nejde o mechanický retrográd, ale o třídění podle předpokládaných strukturních celků. U velké skupiny derivátů odvozených od slovesných základů Dobrovský postřehl, že nejde jen o abstraktní názvy dějů, nýbrž že záleží na jejich použití, při němž mohou mít význam konkrétní: *brániti* – *brána*; *vaření*, *vězení*, *znamení*. Útvary typu *obluda*, *nestyda*, *ostuda* hodnotí jako slova použitelná v predikátu pro muže i ženy, tedy obourodá. Stranou zájmu nezůstávají ani osobní propria, jednak hypokoristika *Jirka*, *Kuba*, *Vávra*, jednak příjmení: *Kučera*, *Svoboda*... Ve skupině substantiv zakončených na -e se uvádí skupina derivátů ze sloves: *prati* – *práce*. Dobrovský tu rozlišil tvoření koncovkové *pítati* – *píce*, *svítiti* – *svíce* od sufixálního -ce: *ovce*, *lžíce*. Do této skupiny přiřazuje substantiva, která koncové -e během vývoje ztratila (*chvoj*, *sluj*) a zmiňuje jména pomnožná: *pomyje*, *okuje*. Útvary tvořené skupinou vokál + j jsou interpretovány jako tvoření dvojhláskou: *rataj*, *kročej*, *nápoj*, *lůj* < *loj* < *liti*. Podobně jako u maskulin pokračuje v popisu dalších zakončení, tedy na -le, -mě... -že. U řady prostředků uvádí charakteristiku „zastaralé“ a uvádí novější, obecně užívaný prostředek, např. *učba* – *učení*, *dlažba* – *dláždění*, *zvonec* – *zvonek*; konstatuje přechod starších typů *přadlí*, *komisí* k typům *přadlena*, *komise*. Stylistická hodnocení stojí na přívlast-

cích „vznešenější“ (*pražan* × *pražaník*), na rozdíl užívané „u nejméně“.

Ve stručných hodnoceních o souvislostech s řečtinou či latinou žování etymologické. Významovostičnost či věcnost, vyděluje se dále skupiny slov označujících

V charakteristikách utvoření kořto nositel významu, pak slo participium slovesné, adverbium se substantivem. Tento popis mové skupiny však příliš nedis větší počet významů tím, že jsou jsou naopak od sebe odlišeny s tiva znamenající vlastnictví (p nevedla. Tradičně byla pozornost

Dobrovský postavil svou s znam celku je pak výsledkem vlivu na něj není ani kontext. zůstává stálým problémem. Derickou i současnou fakticitu v monymní a příklady pak jsou v uchopitelné, na rozdíl od obtíž vých skupin.

Při popisu kompozit vycha ní (podle slovního druhu první jení označují jeden pojem. a členem. Předponová kompozit i na substantiva. Potíže dělá covkami prvního členu. U první dělá z adjektiva adverbium. Ktům, je kritizováno mechanické nění soudobého úzu.

Dobrovský poznal vnitřní stavící na důkladné znalosti tvorení českých slov: jen znaková slova, i tak je třeba však samkeit – tvořivost ukazuje bo a jejich zasvěcených charakter decké slovo tvorby a že od něho

Dílo Jana Gebauera by Dobrovského. On sám se k D chápe Gebauer však už v těsn

ají (např. v rovině přípon *-s*, *-sko*, a skupiny konsonantů v kombinacích základem slova. Tato metoda nemá žádný slovtvorný typ. Základní přípony z kořeného (jednoslabičného) *> če-lo. platiti > plát-no*). Přípony *-a* jde ještě o součást kořene, či už *-ky* rozeznal původ z částic *a* z deklativní a neproduktivní, jednoduché

n představují pro Dobrovského problematiku stanovit směr odvozování (např. *-a* jsou příslušná slovesa naopak deklativní slova, ale o vztah složitější. Tak např. *-em* ke *zvonic*, nikoli však ke *vznítí*, *-ze* vztahovat ke kořenům slovesným *-je* zcela v pozdějších intencích slovtvorných *-pláč – plakati, křik – křičeti, váha – s* za odvozené. Propracovanost typů *-um* pro slovní základy. Popisy změn předchůdců velmi podrobné, avšak *-plnil* o znalosti historie jazyka. *-a* i mnohá slova cizí, u nichž se konstatuje *-laskového*.

vedeny i četné příklady pocházející z *-ní* původ příkladů vedl Dobrovského *-es. prádelník*. Ani v této kapitole nepředpokládáných strukturních celků. *-ných* základů Dobrovský postřehl, že *-ži* na jejich použití, při němž mohou *-žení, znamení*. Útvary typu *obluda*, *-predikátu* pro muže i ženy, tedy *obouřia*, jednak hypokoristika *Jirka, Kuba*, *-e* skupině substantiv zakončených na *-áce*. Dobrovský tu rozlišil tvoření konsonantního *-ce: ovce, lžíce*. Do této skupiny vývoje ztratila (*chvoj, sluj*) a zmiňuje *-né* skupinou vokál + *j* jsou interpretovány *napoj. lůj < loj < líti*. Podobně jako *-ní*, tedy na *-le, -mě... -že*. U řady *-di* novější, obecně užívaný prostředek, *-zvoněk*; konstatuje přechod starších *-Stylistická* hodnocení stojí na přívlast-

cích „vznešenější“ (*pražan × pražák*), používané „u novějších spisovatelů“ (*náměstník*), na rozdíl užívané „u nejlepších (dobrých) spisovatelů“ (*náměstek*).

Ve stručných hodnoceních materiálu, ve způsobu jeho řazení, v poznámkách o souvislostech s řečtinou či latinou, či jen implicitně se projevuje Dobrovského uvažování etymologické. Významové charakteristiky substantiv se opírají o rod, o personičnost či věcnost, vydělují se zdvojnásoběná a přechýlená substantiva, názvy mládat, dále skupiny slov označujících nástroje a pak subjekty z dnešního hlediska nesourodé.

V charakteristikách vytvořených adjektiv je uplatněn kořen, z něhož se tvoří, jakožto nositel významu, pak slovní druh, z něhož adjektivum vzniklo: substantivum, participium slovesné, adverbium včetně spojení předložkového a složenina adjektiva se substantivem. Tento popis je přínosem především svou strukturovaností. Významové skupiny však příliš nedisponují oporou ve formě a ani snaha postihnout co největší počet významů tím, že jsou zahrnuty do velmi obecného prostého vztahu, nebo jsou naopak od sebe odlišeny skupiny s evidentním zastřešujícím významem – adjektiva znamenající vlastnictví (*panský*) a přivlastňovací (*dceřin*) – k vyváženosti popisu nevedla. Tradičně byla pozornost věnována také adjektivům zdvojnásobeným.

Dobrovský postavil svou slovtvorbu převážně na poznání struktury formy. Význam celku je pak výsledkem dílčích významů složek ve slovtvorném modelu, bez vlivu na něj není ani kontext. Otázka vhodného principu pro třídění odvozenin však zůstává stálým problémem. Dobrovského potřebě systematickosti a smyslu pro historickou i současnou fakticitu vyhovovalo třídění podle přípony, ty ale mohou být homonymní a příklady pak jsou významově různorodé. Jde však o kritérium konkrétní, uchopitelné, na rozdíl od obtížně strukturovatelných obecných významů a významových skupin.

Při popisu kompozit vychází Dobrovský především z Doležalových principů dělení (podle slovního druhu prvního členu), hlubší je však zjištění, že dva výrazy po spojení označují jeden pojem, a určení determinujícího vztahu mezi prvním a druhým členem. Předponová kompozice se netýká u Dobrovského jen sloves, ale je vztažena i na substantiva. Potíže dělá konekt *o*, který je vykládán v souvislosti s pádovými koncovkami prvního členu. U prvního členu adjektivního je vykládán jako koncovka, která dělá z adjektiva adverbium. Kompozice je popsána ve vztahu k německým kompozitům, je kritizováno mechanické napodobování německých složenin a dbá se o zkvalitnění soudobého úzu.

Dobrovský poznal vnitřní strukturu slov, její zákonitosti. Proto mohl jako autorita stavící na důkladné znalosti jazykového materiálu vysvětlit nesprávnost náhodného tvoření českých slov: jen znalec těchto zákonitostí a jazykových analogií může tvořit nová slova, i tak je třeba však uvážit, zda je tvoření nutné (*Bildsamkeit*, 8–9). *Bildsamkeit* – tvořivost ukazuje bohatství výrazových prostředků pomocí předložení faktů a jejich zasvěcených charakteristik. Proto platí, že Dobrovský položil základy naší vědecké slovtvorby a že od něho vede přímá spojnice k pozitivistům a strukturalistům.

Dílo **Jana Gebauera** bývá považováno v mnoha ohledech za vyvrcholení snah Dobrovského. On sám se k Dobrovskému hlásí a z jeho díla čerpá. Problémy jazyka chápe Gebauer však už v těsné souvislosti s českým národním obrozením kulturním

i společenským (Jedlička, 1992). Metodologická a filozofická východiska jeho vztahu k jazyku jsou dána jednak vírou v nevyhnutelnost fonetických zákonů a zákonitostí v jazyce vůbec, jednak úctou k jazykovému faktu a jednak přesvědčením, že zdrojem změn v jazyce je psychická činnost člověka. Tato východiska platila i pro Gebauerův vztah ke slovní zásobě. Byl to nejen zájem lexikografa, ale zájem o konstrukci slova, především z hlediska významového. Jak cituje Igor Němec ve stati *Gebauerův pohled na vývoj slovní zásoby* (1992: 14): „Ve svých *Etymologických počátcích řeči* (1869) a zčásti již i dříve... chápe (Gebauer, pozn. Z.R.) rozvoj jazyka jako stupňovitý přechod od citoslovcí přes výrazy onomatopoické k pojmenováním smyslových vjemů a k jejich obrazným derivátům, k slovům abstraktním.“ Znalost sémantických vývojových souvislostí mu dovolila rozpoznat změny a posuny u různých staročeských slov téhož slovtvorného typu. Gebauer byl přesvědčen, že o volbě pojmenovacího příznaku rozhoduje při tvoření slov „jazykotvorný duch“ národa a potřeba nového pojmenování je podmíněna mimojazykově, přičemž je jednou z příčin lexikálních změn dosahování „žádoucí zřetelnosti“, např. při změně *pradlí* → *pradlena* (Němec, 1992).

Sama kapitola věnovaná slovtvorbě, v *Mluvnici české pro školy střední a ústavy učitelské* (Gebauer, 1901) nazvaná *Kmenosloví*, je co do rozsahu (15 stran) kapitolou vedlejší. Kmen může mít v Gebauerově pojetí jednu až čtyři kmenotvorné přípony (*dob-ro-t-ivo-st*) a po jejich odepnutí zbývá kořenová slabika. Ta se stává vlastním kořenem, je-li v podobě nestupňované (míní se stupeň ablautu). Koncovky mohou být připnuty přímo ke kořenové slabice, kmenotvorná přípona pak chybí a kmen je totožný s kořenem. Na rozdíl od kmenů jednoduchých mohou mít kmeny složené předponu nebo se skládají ze dvou slov (*po-nese, hromo-vládce*). Tento lineární strukturální rozbor slova nerespektuje synchronní proces slovtvorný, jak je nahlížen dnes, je však věrnější historické analýze. Stejně jako Dobrovský rozeznává Gebauer kořeny a kmeny podle slovních druhů, a to jmenné pro substantiva a adjektiva, dále zájmené a slovesné, o příslovcích se mluví jen v souvislosti se stupňováním, tedy společně s adjektivy. Tento povytce formalistní popis a rozbor je doplněn o podrobnější charakteristiky významové jen ve třech případech: přechylování, tvoření jmen zdvojnásobných, a to i adjektivních, a tvoření komparativu a superlativu. Dále je dělení formální, podle kmenotvorných přípon, za něž jsou považovány co do stáří i podoby až praslovanské (*log-jo > ložo > lože*). Přípona definována není, je stanoven jen její konsonantický základ, takže se probírají v jednom oddílu např. zakončení na *-n, -na, -no, -ň, -seň, -zeň, -ně, -an, -ina, -izna* společně s adjektivními sufixy *-in, -ina, -ino* a *-ěný*. V tomto smyslu probíhá i výklad ostatních přípon. Pojednání o složených substantivech je přehledné a stručné, rozhojňené jen o některé charakteristiky.

Další přínos pro rozvoj slovtvorby na sebe dal čekat až do doby poválečné, kdy vyšla v roce 1948 *Mluvnice spisovné češtiny* od **Františka Trávníčka**. Historizující zřetel Gebauerův byl vystřídán pohledem synchronním, živým soudobým jazykovým materiálem a na scénu se po kmenosloví dostává tvoření slov jakožto součást prvního dílu dvoudílné gramatiky, umístěná mezi hláskosloví a tvarosloví. Zachycuje všechny způsoby tvoření slov a výstižně ustanovuje jejich významové skupiny. Ač Trávníček

nebyl vyznavačem strukturalistických struktur v celé je odtrhnout nauku o tvoření slov sobě viděl těsnou spojitost slovtvoření slov zahrnuje charakteristických vztahů slova k pojmu slova počítá především s daností slovního druhu a citoslovců. K známým postupům slovtvoření nejen existenci těchto typů z modernizace a internacionalizace slovtvoření je ještě zahrnuto do skládacích prvků, což jsou kořeny a slovtvorných považuje jen její význam tkvící v kořeni, ve kmenosloví za jádro slovtvorného procesu, a pro kompozici kmenosloví etymologický zřetel ke kořenům příbuzných, ale na sobě nezakládají (slova odvozená a základní).

Se složitou strukturovaností dělí nově vzniklé věcné významy (nástroj...) a podružně (zdroj hlavy, hromadnost). U posledních základního. Absenci změny významu slovního druhu. Rýsuje změny, modifikace a transpozice přípona skloňovací. Podoba slova proměňuje, na rozdíl od dřívějších, které navazuje už na konstatování odvozenin. Trávníček si všimá odůvodňuje vznik takových struktúr lze tu podle našeho názoru mluvit o představuje historicko-synchronně světluje historický proces. charakterů zkrácené cesty k derivátu. totiž v rámci mluvčích odpovídající předecímú prostředku. Pod vliv např. hlásky k příponě, tedy přeroděním z hledu z hlediska živosti/neživosti. Před přehledem slovtvorných p

filozofická východiska jeho vztahů k fonetickým zákonům a zákonům faktů a jednak přesvědčením, že tato východiska platila i pro Gebauerem lexikografa, ale zájem o konkrétní slova cituje Igor Němec ve stati Gebauer (14): „Ve svých *Etymologických* (Gebauer, pozn. Z.R.) rozvoj jazyka v onomatopoické k pojmenování slov k slohům abstraktním.“ Znalost sémantické změny a posuny u různých slohů Gebauer byl přesvědčen, že o volbě pojmenování „jazykotvorný duch“ národa a pojmenování. např. při změně *pradlí* → *pradle-*

Pradlí české pro školy střední a ústavy je do rozsahu (15 stran) kapitolou věnující se až čtyři kmenotvorné přípony kmenové slabika. Ta se stává vlastním kořenem (ablautu). Koncovky mohou být přípona pak chybí a kmen je totožný s kořenem. Mohou mít kmeny složené předponou (*ko-*vládce). Tento lineární strukturní kmenotvorný, jak je nahlížen dnes, je však rozlišuje Gebauer kořeny a kmeny a adjektiva, dále zájmen a slovesných složením, tedy společně s adjektivy. Kmeny o podrobnější charakteristiky vytvoření jmen zdvojnásobných, a to i adjektiva. Dále je dělení formální, podle kmenotvornosti do stáří i podoby až praslovanské je stanoven jen její konsonantický zakončení na *-n*, *-na*, *-no*, *-ň*, *-seň*, *-zeň*, přípony *-in*, *-ina*, *-ino* a *-ěný*. V tomto dělení o složených substantivech je předpokládá charakteristiky.

dal čeká až do doby poválečné, kdy Františka Trávníčka. Historizující jazykovědci. Živým soudobým jazykovým slohům tvoření slov jakožto součást prvního slohů a tvarosloví. Zachycuje všechny slohové významové skupiny. Ač Trávníček

nebyl vyznavačem strukturalismu, lze vypozařovat úsilí po vytvoření pevných hierarchizovaných struktur v celé jeho mluvnici, i ve tvoření slov. Tohoto typu je i snaha neodtrhnout nauku o tvoření slov od nauky o slově vůbec. Jakožto autor statí o slovní zásobě viděl těsnou spojitost slovtvorby především s lexikologií. Proto jeho úvod do tvoření slov zahrnuje charakteristiku slova, charakteristiku věcných významů jakožto nositelů vztahu slova k pojmu, vymezení významů mluvnických a citových. Pro tvoření slov počítá především s významy věcnými, významy mluvnické se účastní jen daností slovního druhu a citové jen při tvorbě slov domácích, zdvojnásobil a zveličil. K známým postupům slovtvorným přibyla u Trávníčka hybridizace, která odráží nejen existenci těchto typů z doby obrození, ale i jejich vzestup, jímž byla doprovázena modernizace a internacionalizace jazyka v období meziválečném. Předponové tvoření je ještě zahrnuto do skládání. Systematického popisu se dostává tzv. slovtvorným prvkům, což jsou kořen, kmen a přípony. Z přípon kmenotvorných, ohýbacích a slovtvorných považuje jen poslední za náležející do tvoření slov, protože obměňují význam tkvící v kořeni, ve kmeni nebo v jiném základě. Trávníček vysvětluje, proč nepovažuje na rozdíl od Gebauera (a potažmo i Dobrovského) tvoření kmenů a kmenosloví za jádro slovtvorného procesu: proces, o němž jde, je tvoření slov, nikoli kmenů, a pro kompozici kmen není podstatný. Návaznosti na Dobrovského a Gebauerův etymologický zřetel ke kořenům slov Trávníček využil v odlišování slov etymologicky příbuzných, ale na sobě nezávislých (tzv. slovní čeledi) od slov, která na sobě závisí (slova odvozená a základní), a slov etymologicky osamocených, prvotních.

Se složitou strukturovaností významových změn se Trávníček vypořádává tak, že dělí nově vzniklé věcné významy na základní (vlastnost, její nositel, děj, výrobek, místo, nástroj...) a podružné (zdvojnásobování, zveličování, zesilování významu, různost polohy, hromadnost). U posledně jmenovaných mu jde jen o odstín, obměnu významu základního. Absenci změny věcného významu chápe při vzniku nového slova jako změnu slovního druhu. Rýsuje se tu tedy již pozdější tři základní významové pochody: mutace, modifikace a transpozice. Jako prostředek slovtvorný je uváděna i tvaroslovná přípona skloňovací. Podoba kmene i kořene se vlivem odvozovacích přípon hláskově proměňuje, na rozdíl od dřívějších snah postihnout všechny alternace je tu zobecnění, které navazuje už na konstatování Dobrovského, že alternované hlásky jsou znakem odvození. Trávníček si všímá případů, kde pro alternace nejsou fonetické podmínky, odůvodňuje vznik takových střídání napodobením, což je pro slovtvorbu důležitý jev, lze tu podle našeho názoru mluvit o uvědomělem uvedení analogie do slovtvorby. Novum představuje historicko-synchronní pohled na splývání přípon, který stručně vysvětluje historický proces, charakterizuje současnou funkci a registruje možnosti pohledů z různých rovin. Součástí synchronního popisu je uznání nehistorické, obvykle zkrácené cesty k derivátu, totiž napodobením, jímž vznikají skupiny a řady v povědomí mluvčích odpovídající především společnému významu a převažujícímu odvozovacímu prostředku. Pod vlivu nápodoby je zahrnut i vznik přípon připojením kmenové hlásky k příponě, tedy přerozdělení (perintegrace). Přípony byly podrobeny ještě pohledu z hlediska živosti/neživosti, je-li domácí, či přejatá, synonymní, či homonymní. Před přehledem slovtvorných prostředků dává Trávníček přednost výkladu vycházejícímu

címu ze způsobu, jímž je odvozování, a slovního druhu (substantiva, adjektiva, číslovky, příslovce, slovesa). Základním kritériem ve slovtvorbě substantiv je věcný význam, nepočítá se s kritériem povahy slovního základu: do jedné skupiny pak splynou jména činitelská a dnešním názvem označovaná jako konatelská (*učitel, kamnář*). Kapitola o přechylování zahrnuje problematiku apelativ, křestních jmen i příjmení, domácích i cizích. Další kapitoly uvádějí hypokoristika a pojednání o křestních jménech a příjmeních, což zahrnuje slovtvorbu v podstatě hotovou, historickou. U zdobnělin je zaznamenána i ztráta deminutivního významu. Do kapitoly *Názvy vlastností, povolání, zaměstnání* jsou zahrnuty nejen abstraktní názvy vlastností typu *krása, chytrost*, ale i obtížněji zařaditelné výrazy s významem konkrétním nebo zúženým jako *bohatství, ředitelství, křesťanství, krejčovství*. Obsaženy jsou i formace odvozené ze sousloví, tedy vzniklé univerbizací. Kapitola věnovaná názvům nositelů vlastností pojednává o útvarech odvozených nejen z adjektiv, ale i substantiv a adverbii. Další významy jsou sdruženy do skupiny *Osobní jména podle zaměstnání, povolání, společenské třídy*. Základ je většinou nedějový, ale jsou sem zařazena i činitelská jména. Sémantická skupina sdružující osobní a živočišná jména označující původ a příslušenství zahrnují jména obyvatelská, jména označující rodinný původ i se jmény na *-ovic* (*Novákovice*), tedy patronymika a jména čelední, podle formy a historického původu k nim zařazuje Trávníček i místní jména na *-ice, -ovice: Biskupice, Vršovice*, zahrnuje sem jména obyvatelská z cizích jmen a poslední podskupinu tvoří názvy mládat. Obecná jména místní jsou vyložena s ohledem na sémantickou pestrost motivační sjednocenou poměrně výrazně odlišenými a nepřítliš početnými příponami (*hráště × herna*). Svými významy k nim přiléhají názvy nositelů vlastností, názvy hromadné, názvy živností aj. Kapitola věnovaná vlastním jménům osadním představuje spíše toponomastickou studii o původu názvů osad s přihlédnutím k jejich tvoření. Jména prostředků, nástrojů, zařízení a ústrojí otevírají skupiny významů odvozených převážně od dějů, prostředky, jimiž se tvoří, jsou jak produktivní a živé, tak historické, zmíněny jsou významové přesahy ke jménům dějovým, nositelům vlastností aj. Poslední skupinu tvoří názvy výsledků činnosti, výrobků a přípravků, jména činitelská a dějová jména s jejich četnými přesahy do konkrétní s různými významy.

Zpracování slovtvorby adjektiv je analogické v tom smyslu, že se vychází od adjektiv sémanticky nejvyhraněnějších, tedy od přivlastňovacích zahrnujících i přivlastňování nazývané dnes druhové. Pozornost je věnována také významům jiným než posesivním. Trávníček je přesvědčen, že význam dávají adjektivům především významy základů, od nichž jsou tvořena, proto stanoví skupiny látkových adjektiv, místních a časových odvozených nejen ze substantiv, ale i z adverbii. Významové hledisko vedlo dále k vydělení adjektiv jakosti (*bradatý*), adjektiv označujících mocenství prvků, podobnostních, široce vztahových, zesilujících a zeslabujících, pojednává o stupňování. Všechna adjektiva deverbální vedená jako adjektiva s dějovým významem jsou rozdělena na aktivní, pasivní a odvozená od různých tvarů slovesných.

U číslovek a příslovcí je hlavním dělidlém slovní základ.

Slovesa jsou tříděna podle odvozovacího základu a uvnitř dále na typy vyjadřující vztah děje a substance (devět podtypů), u deadjektivních vztah děje a vlastnosti. U de-

verbálních sloves jsou vyložena zčeštěná (adaptovaná). Jsou

V kapitole o skládání se pojednává o slovtvorbě sloves, jsou pojety jako útvary vzniklé z sloves a významu. Ke složeninám patří slova slovesná a to jmenné a slovesné (*práce, sloveso*), a předložkové (*nábrž, kmenovými (chlebovářce)* a (*bohobojný, dvouhaleř*).

Vedle odvozování a skládání je zahrnuto tvoření hypokoristik zřetel na prostředí, kde jsou používány a krácení sousloví. Kapitola pojednává o tvoření sloves z jmen a jmenováním cizích přípon a předložek. K domácím základům se hodí i slova z ciziny. Většina slov může podle Trávníčka vzniknout z ciziny.

Trávníčkova slovtvorba je velmi důkladná, důrazem na jejich sémantiku a nutnějším historickým exkurzem je věnována vaznost na Gebauera i snaha o zachování jednoty. Většina kapitol má charakter

Dílo české slovtvorby bylo zpracováno Mírou Šmilauerem. Toto dílo je velmi důkladně zpracováno a připravované Mírou Šmilauerem. Autor zamýšlel nové vydání *mluvnice*. To však zhatily události, které umožněno teprve devět let po vydání prvního vydání (1971: 5–6). Během let připravoval další monografii, nyní je v rukopisu. Podle našeho názoru mezi českými slovtvorbami skutečnost roku vydání. prvního vydání (1960), která ani po přepracování slova nic nového nepřinesla. Některé klady, proti systematické registraci slovních skupin u Trávníčka je třeba říci se mapovat cestu, kterou Míra Šmilauer první kroky při vzniku slovtvorby. Významové skupiny patří především středek, který vyjadřuje formu slova odstraňující laděním rušení: slova (1971: 8–9). Do slovtvorby patří i slova sousloví. Nejvýznamnější charak-

hu (substantiva, adjektiva, číslov-
vorvorbě substantiv je věcný vý-
du: do jedné skupiny pak splynou
konatelská (*učitel, kamnář*). Ka-
křestních jmen i příjmení, domá-
a pojednání o křestních jménech
otovou, historickou. U zdrojů
o kapitoly *Názvy vlastností, povo-
vy vlastností typu krása, chytrost,
řetním nebo zúženým jako bohat-
ou i formace odvozené ze souslo-
vům nositelů vlastností pojednává
tiv a adverbii. Další významy jsou
í. povolání, společenské třídy. Zá-
nitelská jména. Sémantická skupi-
ůvod a příslušenství zahrnují jmé-
e jmény na *-ovic (Novákovice)*, tedy
kého původu k nim zařazuje Tráv-
ovice, zahrnuje sem jména obyva-
ízvy mládat. Obecná jména místní
otivační sjednocenou poměrně vý-
(*hřiště × herna*). Svými významy
madné, názvy živnosti aj. Kapitola
íše toponomastickou studii o půvo-
ěna prostředků, nástrojů, zařízení
vážně od dějů, prostředky, jimiž se
iněny jsou významové přesahy ke
skupinu tvoří názvy výsledků čin-
ová jména s jejich četnými přesahy*

v tom smyslu, že se vychází od ad-
astnovacích zahrnujících i přivlast-
ána také významům jiným než po-
aji adjektivům především významy
upiny látkových adjektiv, místních
adverbii. Významové hledisko ved-
ktiv označujících mocenství prvků,
zeslabujících, pojednává o stupňo-
djektiva s dějovým významem jsou
ch tvarů slovesných.

vní základ.
adu a uvnitř dále na typy vyjadřující
tivních vztah děje a vlastnosti. U de-

verbálních sloves jsou vyložena faktitiva typu *mořiti*, iterativa, frekventativa a slove-
sa zčeštěná (adaptovaná). Jsou zachycena slovesa z příslovci a citoslovci.

V kapitole o skládání se pojednává o spřezkách a složeninách vlastních. Spřezky
jsou pojaty jako útvary vzniklé spojením ohebných i neohebných slov bez změny for-
my a významu. Ke složeninám vlastním se podle tradice připojují útvary předponové,
a to jmenné a slovesné (*praotec, dopsati* s výkladem a materiálem předponových
sloves), a předložkové (*nábřeží, dočasný*). Proto se pak počítá se složeninami tzv.
kmenovými (*chlebovářce*) a tvarovými, s první částí opatřenou pádovou koncovkou
(*bohobojný, dvouhalý*).

Vedle odvozování a skládání se za slovtvorný proces považuje zkracování, do ně-
hož je zahrnuto tvoření hypokoristik a příjmení z křestních jmen, krácení apelativ se
zřetelem na prostředí, kde je podobný postup častý (studentské a další prostředí)
a krácení sousloví. Kapitulu o slovtvorbě uzavírá tvoření slov hybridizací, tj. připo-
jováním cizích přípon a předpon k českým základům. Jako cizí sufixy připojované
k domácím základům se hodnotí i počestěné podoby jako *-ír, -era, -ace*. Cizí prostře-
dek může podle Trávníčka zdomácnět a o hybridnost pak nejde: *arcipastýř, arcidílo*.

Trávníčkova slovtvorba je cenná množstvím příkladů z živého jazyka i literárních
dokladů, důrazem na jejich synchronní fungování a strukturaci jejich skupin s nej-
nutnějším historickým exkursem pro pochopení klíčových jevů. V tom je patrná ná-
vaznost na Gebauera i snaha nezůstat nic dlužen modernímu synchronnímu pohledu.
Většina kapitol má charakter podrobných a zasvěcených materiálových studií.

Dílo české slovtvorby bylo zajímavě doplněno *Novočeským tvořením slov Vladí-
míra Šmilauera*. Toto dílo bylo napsáno v letech 1937–1938 a mělo být součástí
mluvnice připravované Milošem Weingartem, kvůli jehož úmrtí však z plánu sešlo.
Autor zamýšlel nové vydání zároveň s *Novočeskou skladbou* jako součást *Novočeské
mluvnice*. To však zhatily události roku 1948. Vydání Šmilauerovy slovtvorby bylo
umožněno teprve devět let po vyjití Dokulilova *Tvoření slov v češtině I* (Šmilauer,
1971: 5–6). Během let příprav autor doplňoval materiál, jeho cílem však bylo vytvo-
řit nikoli další monografii, nýbrž vysokoškolskou příručku. Místo této slovtvorby je
podle našeho názoru mezi dílem Trávníčkovým a Dokulilovým, a to bez ohledu na
skutečnost roku vydání, pomineme-li *Českou mluvnici* B. Havránka – A. Jedličky
(1960), která ani po přepracování a rozšíření původního vydání z roku 1951 v tvoření
slov nic nového nepřinesla. Na rozdíl od Trávníčka nepodává Šmilauer historické vý-
klady, proti systematické registraci forem a prostředků zařazených do sémanticky pří-
buzných skupin u Trávníčka zdůrazňuje Šmilauer důležitý aspekt vznikový, tedy sna-
ží se mapovat cestu, kterou procházejí mluvčí, chtějí-li pojmenovat nový jev.
Myšlenkový základ tohoto jevu a jeho vyjádření ve slovním základu jsou podle Šmi-
lauera první kroky při vzniku nového pojmenování. Dále je nutno určit, do které vý-
znamové skupiny patří představa, která má být vyjádřena, a použije se formální pro-
středek, který vyjadřuje formální příslušnost k významové skupině (např. prostředek
odstraňující laděním rušení sousedních stanic: *odladovat + č > odladovač*); Šmilauer
(1971: 8–9). Do slovtvorby zahrnuje nejen tvoření jednotlivých slov, ale i tvoření
sousloví. Nejvýznačnější charakteristiku má tzv. myšlenkový základ. Většinou jde o pří-

znaky, podle nichž má být jev pojmenován (živočich podle pohybu a činnosti: *lenochod, skákač*). Významové skupiny jsou dány slovními druhy (substantiva, adjektiva, slovesa, příslovce). Tvoření zájmen a číslovek se za záležitost slovo tvorby nepovažuje, pojednává se o nich v tvarosloví, o citoslovcích ve skladbě. Ke kategoriálním přesunům mezi slovními druhy (tedy k transpozici, pozn. Z.R.) dochází podle Šmilauera z důvodů syntaktických. Další významové skupiny se považují za patrné podle užívaných slovo tvorných prostředků. Protože přípony jsou buď velmi obecné, nebo se naopak vztahují k úzkým skupinám jmen, považuje Šmilauer za nutné významové síto doplnit a učinit pravidelnějším. Proto dělí substantiva na jména lidí, zvířat, prostředků, míst, jiných věcí, abstrakt vlastností a abstrakt dějů. Bez přesunu základního významu se odehrává obměna významu rodová, mláděcí, hromadná, zdrobnělá a zhrubělá. Tato kritéria dělení platí jen pro substantiva, adjektiva a slovesa jsou tříděna podle formy, tj. podle slovního druhu základu. U sloves je zahrnuto do slovo tvorby tvoření vidových dvojic. Pokud jde o formální prostředky slovo tvorby, eliminuje Šmilauer ze synchronního pohledu kořen jakožto pojem historický, pracuje s kmenem, slovním základem, který je společný celé slovní čeledi. Je obměňován hláskovými změnami, a tak jednotlivá slova v čeledi mají různá východiska. Tvořit slovo lze i z předložkového pádu, ze sousloví i volného slovního spojení (*meziměstský, svatováclavský, ledoborec*). Předponové tvoření nepovažuje Šmilauer za skládání, mezi formální prostředky (předpony a přípony) se mohou dostat jak předložky, tak i jiná původně plnovýznamová slova (*místokrál, vzdoropapež, zeměpis*). Přípony se dělí na slovo tvorné a kmenotvorné. Stává-li se novým slovem pouhý slovní základ s hláskovými změnami bez koncovky (u maskulin) nebo s koncovkami (u feminin a neuter), jde o bezpříponové tvoření.

Skládání je jako slovo tvorný způsob charakterizováno v hlavních rysech jako u Trávníčka, dělení se děje podle povahy větného vztahu mezi komponenty, doplněny jsou jen drobnější poznatky. Zvláštní postupy jsou rozšířeny o mechanické krácení a nastavování, o překrucování a křížení slov a pojmenování podle prvních slov (*otčenáš*). Definice slovního základu jako tvaru beroucího na sebe různé podoby vedla autora k nutnosti tyto podoby typizovat, a to jak u odvozování příponami, tak u skládání. Jde o změny ve kmeni, o druhotné přípony vzniklé analogií, o odsouvání přípon apod. Hláskové alternace nesou v části vokalické historické charakteristiky: dloužení, stupňování (ablaut), stahování, přesmyknutí, přehláska, úžení, diftongizace. Ve Šmilauerově slovo tvorbě se dostává pozornosti fenoménu produktivnosti a neproduktivnosti. Vytvořil sedmičlennou škálu od prostředků naprosto produktivních, „takže se blíží tvoření tvaroslovnému“ (Šmilauer, 1971: 22), jako podstatná jména slovesná, přídavná jména slovesná, komparativy a superlativy, přivlastňovací adjektiva na *-ův* a *-in*. Pro další stupně se používají charakteristiky: zcela pravidelné, tvoření velmi hojné, hojné, dnes už jen ojedinělé (umělé), neproduktivní, ale živé (zřetelné), neproduktivní a už jen částečně průhledné. Pojem slovní čeleď se stal Šmilauerovi východiskem pro vytvoření sítě všech možných odvozených slov z jednoho základu, tedy maximálního obsazení slovní čeledi. Sám autor poznamenává, že se taková soustava v úzu nikdy nerealizuje úplně. Pokus o systemizaci a hierarchizaci utvořených slov,

jejich formy a významu je struktura prolíná se strukturami formálními prostředky. Společná spojení, kde produktiv

Ambicí vysokoškolské příručky Aloise Jedličky (1951). Ta si získala v veřejnosti jako základní příručka vysokoškolskou učebnici. Obsahuje slovní druhy a ve třech dodatcích i kapitoly o slovo tvorbě. Slovo tvorba je tu obsažena v českém lexiku.

Přelomovým datem v dějinách odvozování od Miloše Dokulilovy a jeho spolupracovníků Ústavu pro jazykovou vědu v Praze je vydání slovníku odvozování vychází z rozsáhlé materiálu a části *Slovníku spisovného jazyka* a utřídil bohatý materiál. ale slovo tvorba je realizován v soudobé češtině jakožto výzkumné a teoretické bádání, odhalovat zákonitosti slovo tvorby v českém jazyce, „kde se nejen používá, ale také tento materiál přístupný (Dokulilova, 1962: 7). Přitom mu nešlo jen o popis, ale o teorie, které mohly být aplikovány na slovo tvorbu. Věděly do té doby většinou je slovo tvorba spojuje tvoření slov především

J. Vachek (1962: 205) uvádí, že slovo tvorba, který spojuje tvoření slov a slovo tvorbu, tomen i aspekt genetický. vzrůstá slovo tvorba mu slov utvořených a posléze

Přínos Dokulilovy teorie slovo tvorby jakožto dále slovo tvorby o funkční hledisko postulována slovo tvorba v určité oblasti zájmu i hranice s jinými slovy, slovo tvorbě však nejdříve slovo tvorba metafory či metonymie. ale o slovo tvorba dosavadního zjednodušování slovo tvorby považováno nikoli výlučně slovo tvorba thesiovo (1947: 175–184) charakterizována slovo tvorba ta k teorii pojmenování. k onomastice

Vztah k morfologii je daný slovo tvorba ko flexe se odehrávají převážně slovo tvorba (k sufixu je připojena morféma slovo tvorba tvoření); množství slovo tvorných

h podle pohybu a činnosti: leno-
imi druhy (substantiva, adjektiva,
záležitost slovtvorby nepovažu-
ve skladbě. Ke kategoriálním pře-
m. Z.R.) dochází podle Šmilauer
se považují za patrné podle užívá-
u bud velmi obecné, nebo se nao-
milauer za nutné významové síto
iva na jména lidí, zvířat, prostřed-
dějů. Bez přesunu základního vý-
děci. hromadná, zdrobnělá a zhru-
l. adjektiva a slovesa jsou tříděna
sloves je zahrnuto do slovtvorby
řředky slovtvorby, eliminuje Šmi-
em historický, pracuje s kmenem,
čeledi. Je obměňován hláskovými
žná východiska. Tvořit slovo lze
vního spojení (meziměstský, svato-
ražuje Šmilauer za skládání, mezi
ou dostat jak předložky, tak i jiná
papež. zeměpis). Přípony se dělí na
vem pouhý slovní základ s hlásko-
s koncovkami (u feminin a neuter),

terizováno v hlavních rysech jako
vztahu mezi komponenty, doplněny
ou rozšířeny o mechanické krácení
menování podle prvních slov (otče-
ucioho na sebe různé podoby vedla
u odvozování příponami, tak u sklá-
zniklé analogií, o odsouvání přípon
historické charakteristiky: dloužení,
hláska. úžení, diftongizace. Ve Šmi-
měnu produktivnosti a neproduktiv-
ů naprosto produktivních, „takže se
22). jako podstatná jména slovesná,
ativy. přivlastňovací adjektiva na -ův
oduktivní, zcela pravidelné, tvoření velmi
roduktivní, ale živé (zřetelné), nepro-
vní čeled se stal Šmilauerovi výcho-
zených slov z jednoho základu, tedy
poznává, že se taková soustava
izaci a hierarchizaci utvořených slov,

jejich formy a významu je formalizován složitě proto, že se podrobná sémantická
struktura prolíná se strukturou formální, aniž se vytvářejí kompaktní celky s typický-
mi formálními prostředky. Sémantické dělení je provedeno s malým ohledem na ty-
pická spojení, kde produktivní formy vymezují jistý význam.

Ambicí vysokoškolské příručky je charakterizována i *Česká mluvnice Bohuslava Havránka – Aloise Jedličky* (1951). Ta si klade dva cíle, za prvé být mluvnici současné češtiny a sloužit širší veřejnosti jako základní příručka obsahující poučení o češtině po všech stránkách, za druhé být vysokoškolskou učebnicí. Obsahuje kromě klasické gramatické triády i kapitoly o pravopise, o nářečích a ve třech dodatcích i kapitoly *O slovní zásobě a významu slov*, *O slohu* a *O vývoji českého jazyka*. Slovtvorba je tu obsažena jen ve stručných poznámkách ilustrujících řád a strukturaci v českém lexiku.

Přelomovým datem v dějinách české slovtvorby se stal rok 1962. Vyšla *Teorie odvozování* od **Miloše Dokulila** jakožto první díl kolektivního díla *Tvoření slov v češtině* pracovníků Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd. *Teorie odvozování* vychází z rozsáhlé materiállové základny *Příručního slovníku jazyka českého* a části *Slovníku spisovného jazyka českého*. Autorovým cílem bylo nejen popsat a utřídit bohatý materiál, ale především vysledovat proces tvoření slov, jak je vnímán a realizován v soudobé češtině. Klád si za úkol rozvíjet metodologii slovtvorného bádání, odhalovat zákonitosti slovtvorného dění a slovtvorných vztahů v současném jazyce, „kde se nejen podává slovtvorný materiál v relativní úplnosti, ale kde je také tento materiál přístupný analýze z hlediska jazykového povědomí“ (Dokulil, 1962: 7). Přitom mu nešlo jen o češtinu, byl si vědom univerzálnosti své metodologie a teorie, které mohly být aplikovány i na ostatní slovanské jazyky. Jejich mluvnice přinášely do té doby většinou jen inventář slovtvorných postupů a prostředků. Dokulil spojuje tvoření slov především s otázkami lexika a nauky o slově.

J. Vachek (1962: 205) uvítal Dokulilovu teorii jako funkční přístup k problematice, který spojuje tvoření slov s onomaziologií a je ryze synchronní. Přitom je však přítomen i aspekt genetický, vznikový. Funkční přístup zařazuje utvořené slovo do systému slov utvořených a posléze i do systému lexika, genetický zkoumá proces tvoření.

Přínos Dokulilovy teorie je mnohostranný. Zároveň s procesem odborného formování slovtvorby jakožto dalšího vědního oboru jazykovědy – tuto nutnost opřenou o funkční hledisko postuloval už V. Mathesius (1947: 175–184) – se vyjevují společné oblasti zájmu i hranice s lexikologií. Společná oblast tkví ve faktu vzniku nového slova, slovtvorbě však nejde o tvoření sémantické, tedy o změnu významu cestou metafory či metonymie, ale o cestu slovtvornou. Dokulilova teorie znamenala konec dosavadního zjednodušování vztahu slova a pojmu. Za výrazový ekvivalent pojmu je považováno nikoli výlučně slovo, nýbrž pojmenování; Dokulil tak navazuje na Mathesiovo (1947: 175–184) chápání pojmenování a prohlubuje ho. Tím se otevřela cesta k teorii pojmenování, k onomaziologii.

Vztah k morfologii je dán flektivním typem češtiny, faktem, že derivace stejně jako flexe se odehrávají převážně na konci slova, prostředky jsou jednak pevně spojené (k sufixu je připojena morfologická charakteristika), jednak společné (koncovkové tvoření); množství slovtvorných procesů se odehrává za doprovodu stejných hlásko-

vých alternací jako u flexe. Nové hranice byly vytyčeny i mezi slovtvorbou a etymologií; nejsou dány jen odlišností cíle a protikladem pohledu synchronního a diachronního, ale i odlišným pohledem na utvářenost struktury významové i formální. („Je však třeba se vším důrazem podtrhnout, že synchronní analýza nemůže být prostou reprodukcí skutečného etymologického vzniku slova, nýbrž že odráží i rozmanité proměny jeho „osmyslení“.“ Dokulil, 1962: 10)

Analýza pojmového obsahu slova vedla k novému pohledu na strukturu utvořeného slova i na jeho genezi. Pojmová struktura slova obsahuje pojmovou bázi, tj. obecnou významovou třídu, a pojmový příznak. Zatímco báze je udáván především slovní druh utvořeného slova, příznak říká, čím se liší pojmenovávaný objekt od jedinců téže třídy. Je tedy motivujícím významem nového slova. Pevná struktura těchto vztahů je založena na kombinatorice významů substance, vlastnosti, děje a okolnosti. Pojmenování je založeno na výrazu označujícím příznak, zatímco báze se v utvořeném výrazu projeví slovním druhem, typem sufixu a koncovkou. Ze struktury vztahů mezi věcnými významy báze a příznaku vyplývají jednotlivé onomaziologické kategorie (třídy). Od intuitivně vymezených významů v předchozích slovtvorných popisech jde o značný krok kupředu ke stanovení jejich systémové hierarchie, s níž korespondují na výrazové rovině odpovídající třídy prostředků. Díky takto obecně formulovaným onomaziologickým kategoriím bylo možno vypracovat typologii významových změn mezi slovem utvořeným a jeho základem a vyhnout se nástrahám složitých sémantických vztahů na nižších úrovních analýzy slovních významů. Dokulil stanovil tři typy těchto změn. Jde o pojmenování těch jevů, které již byly do jisté míry známy a v poznámkách jeho předchůdců se objevovaly u charakteristik různých skupin derivátů, jako u zdobnělin, přechýlených jmen nebo u substantivizovaných adjektiv, ale pevné kontury byly dány až jejich definováním a vzájemným vymezením. Jde o významové změny mutační, transpoziční a modifikační. Významová změna mutační se týká většiny onomaziologických kategorií a záleží v tom, že substance, vlastnosti, děje a okolnosti jsou pojmenovány podle svého přímého nebo zprostředkovaného vztahu k prvku téže nebo jiné pojmové kategorie. Změna transpoziční se týká několika druhů abstrakcí a tkví pouze ve změně slovního druhu, tj. ve změně pojmové báze. Abstrahuje od všech jevů dalších a zobecňuje například jako samostatně existující substance označující a) vlastnost (*rychlost*), b) děj (*běh, kreslení*) a představuje také změnu okolnostního příznaku ve vlastnost (adjektivizace adverbia: *včerejší*); Dokulil (1962: 43–45). Modifikace je pak chápána jako jev, kdy se k obsahu daného pojmu (zpravidla substančního) přidává určitý obohacující znak. Ten je různé povahy, proto se rozlišují kategorie deminutivní, augmentativní, přechýlení (moční), kategorie mláďat, hromadnosti a významů dodávaných prefixy. Ač vypadá postup stanovení onomaziologických kategorií jako čistě deduktivní, autor vychází ze znalosti pojmenovací soustavy češtiny a kombinuje tak jazykovou empirii a její zobecnění s následnou dedukcí.

Pokud jde o výrazové prostředky slovtvorby, dostává se jim zpřesnění a systemizace. Slovo odvozené od jiného slova musí s ním být spojeno společným významem – motivací a společnou formou – fundací. Odvozovací základ může mít tři podoby:

úplné slovo (*pra-člověk, na – píšící, na stěně – nástěnný*);
– cí souvisejí jako jejich výrazovací kmen nerozšiřují, ale depre-
deprefixace, nebo o častě;
stup základní, resuffixace a
prostředku derivačnímu. a t
jde o bezafixální tvoření. př
kladové slovo do jiného par
charakteristika, a to bez km
chod slova do jiného slovní
tiv). Kromě uvedených slov
né (např. prefixálně sufixa
především sufixace a konve
lické, jsou Dokulilem podro
mi postupy patří k prostředk

Obraz slovtvorných po
systemizace ve slovtvorbě

Propracovaná strukturac
tvoření třídicích kritérií pro
tvorného typu a slovtvorně
vat, b) jaká je třída pojmeno
c) jaký je jeho příznak v rām
maziologická struktura reali
kladu a jakým formantem. K
Při zavedení těchto pojmu s
Slovtvorné systave slovenč
slovtvorný model, podle ně
hled funkční strukturní lingv
Pojem model chápe nejen v
ti, v níž slovtvorná struktur

Pojmy užívané před Doku
vanou náplň. Je to především
analýza. Slovtvorný forman
né slovo od slova základově
morfologická (u neohebných
vé alternace. Tento pojem s
badateli přijat a dále rozvinu
mant v kompozici povahu sp
ponentů, pořadí členů složen
alternace. Pojem produktiv
ven své dosavadní vágnosti
notlivých způsobů, typů i pr

ny i mezi slovtvorbou a etymo-
hledu synchronního a diachron-
ury významové i formální. („Je
nní analýza nemůže být prostou
nýbrž že odráží i rozmanité pro-

u pohledu na strukturu utvořené-
bsahuje pojmovou bázi, tj. obec-
bázi je udáván především slovní
menovaný objekt od jedinců té-
a. Pevná struktura těchto vztahů
vlastnosti, děje a okolnosti. Po-
ak. zatímco báze se v utvořeném
covkou. Ze struktury vztahů me-
otlivé onomaziologické kategorie
dchozích slovtvorných popisech
emové hierarchie, s níž korespon-
ků. Díky takto obecně formulova-
pracovat typologii významových
hnout se nástrahám složitých sé-
vních významů. Dokulil stanovil
které již byly do jisté míry známy
harakteristik různých skupin deri-
substantivizovaných adjektiv, ale
zájemným vymezením. Jde o vý-
ní. Významová změna mutační se
v tom, že substance, vlastnosti, dě-
ého nebo zprostředkovaného vzta-
ěna transpoziční se týká několika
truhu, tj. ve změně pojmové báze.
říklad jako samostatně existující
(*běh. kreslení*) a představuje také
vizace adverbia: *včerejší*); Dokulil
ev: kdy se k obsahu daného pojmu
ci znak. Ten je různé povahy, proto
přechýlení (moční), kategorie mlá-
Ač vypadá postup stanovení ono-
tor vychází ze znalosti pojmenova-
mpirii a její zobecnění s následnou

stává se jim zpřesnění a systemi-
být spojeno společným významem
zovací základ může mít tři podoby:

úplné slovo (*pra-člověk, nad-hodnotit*), slovtvorný kmen (*učí-tel*), slovní tvar (*píšíc
– píšící, na stěně – nástěnný*). Se základními postupy slovtvorby, sufixací a prefixa-
cí souvisejí jako jejich výrazové prostředky sufix a prefix. Vedlejší postupy odvozo-
vací kmen nerozšiřují, ale naopak redukují, jde o tzv. inverzní postupy: desufixace,
deprefixace, nebo o častější postupy smíšené, kdy na redukční postup navazuje pos-
tup základní, resufixace a reprefixace. Jasně definice se dostalo dalšímu důležitému
prostředku derivačnímu, a to koncokovému tvoření neboli konverzi. Podle Dokulila
jde o bezafixální tvoření, při němž se pomocí morfologických prostředků převádí zá-
kladové slovo do jiného paradigmatu (*zlý – zle, zlý – zlo*), mění se jeho morfologická
charakteristika, a to bez kmenotvorné přestavby. Zvláštním druhem konverze je pře-
chod slova do jiného slovního druhu beze změny formy (např. substantivizace adjek-
tiv). Kromě uvedených slovtvorných postupů jsou definovány postupy z nich smíše-
né (např. prefixálně sufixální, prefixálně konverzní). Protože doprovodným jevem
především sufixace a konverze jsou hláskové změny základu, konsonantické i voka-
lické, jsou Dokulilem podrobně uvedeny a dokumentovány. Spolu se všemi uvedený-
mi postupy patří k prostředkům derivace.

Obraz slovtvorných postupů je doplněn o postup kompozičně derivační, jehož
systemizace ve slovtvorbě představuje novum.

Propracovaná strukturace sémantiky a formálních prostředků vedla autora k vy-
tvoření třídicích kritérií pro stanovení základních skupin utvořených slov, a to slovo-
tvorného typu a slovtvorné kategorie. První z nich zahrnuje a) co je třeba pojmeno-
vat, b) jaká je třída pojmenovávaného jevu (např. člověk, věc atd. v rámci substancí),
c) jaký je jeho příznak v rámci třídy, do níž patří, d) jakou formou se vymezená ono-
maziologická struktura realizuje, tedy jakým slovtvorným způsobem, od jakého zá-
kladu a jakým formantem. Kritéria a) až c) spojují slova do tzv. slovtvorné kategorie.
Při zavedení těchto pojmů se Dokulil vyrovnal s teorií Jána Horeckého, který ve své
Slovtvorné sústave slovenčiny (1959: 22) akcentuje složku vznikovou a užívá pojmu
slovtvorný model, podle něhož se tvoří nová slova. Dokulil však hájí celostnější po-
hled funkční strukturální lingvistiky, v níž jde především o typologii motivovaných slov.
Pojem model chápe nejen v jeho strukturovanosti jako Horecký, ale i v jeho nahodilos-
ti, v níž slovtvorná struktura nehraje roli (např. podle *silnice* vzniklo slovo *dálnice*).

Pojmy užívané před Dokulilem spíše nesoustavně dostávají pevnou odborně fundo-
vanou náplň. Je to především pojem slovtvorný formant, produktivita a morfologická
analýza. Slovtvorný formant je pojat jako úhrn formálních rysů, jimiž se liší odvoze-
né slovo od slova základového. Jeho součástí tedy jsou prefix, sufix, sufix/koncovka,
morfologická (u neohebných slovních druhů slovnědruhová) charakteristika, hlásko-
vé alternace. Tento pojem se ukázal použitelný i pro kompozici a byl následujícími
badateli přijat a dále rozvinut: Ivana Bozděchová (2002) považuje za slovtvorný for-
mant v kompozici povahu spojovacího vokálu, juxtapozici, pádovou koncovku kom-
ponentů, pořadí členů složeniny, psaní dohromady, jediný hlavní přízvuk a případné
alternace. Pojem produktivita slovtvorných prostředků a typů byl rozčleněním zba-
ven své dosavadní vágnosti. Rozlišuje se v něm několik rysů: početní zastoupení jed-
notlivých způsobů, typů i prostředků, frekvence těchto způsobů a prostředků v řeči

a vlastní produktivnost neboli schopnost slovtvorného formantu účastnit se vytváření nových slov. Složitější situace nastává u produktivnosti slovtvorného typu. V podstatě platí, že jednotlivý formant je produktivní obvykle jakožto součást jednoho slovtvorného typu; vyskytuje-li se i u dalších, jeho produktivita je omezená (např. formant *-ař/-ář* u konatelských jmen vysoce produktivní, ale téměř neproduktivní u jmen činitelských). Dokulil považuje za důležité vztahovat produktivitu k procesu, nikoli ke statickému stavu a vidět posuzované prostředky a typy ve vztahu k prostředkům konkurenčním (produktivní formant *-ka* vytlačil při tvorbě ženských názvů osobních formanty *-kyně, -yně*). Slovtvorné typy mohou být neomezeně produktivní (proto na ně bývá nahlíženo jako na součást paradigmatické základové slova), např. adjektiva přivlastňovací, podstatné jméno slovesné atd. Omezená produktivnost zahrnuje typy velmi až málo produktivní. Různé druhy omezení produktivity a roli jejího historického vývoje objasnil v pozdější stati Šlosar (1984).

Morfologická analýza nemá zjišťovat jen jednotlivé morfémy ve slově a jejich funkci, je třeba rozlišit analýzu tvaru slova, tj. jeho stavbu tvarotvornou, a analýzu lexému, tj. stavbu slovtvornou. Obě se skládají ze dvou základních částí, tvarotvorná z tvarotvorného kmene a tvarotvorného formantu, slovtvorná stavba ze slovtvorného kmene a slovtvorného formantu, vždy podle vztahu mezi slovem fundujícím a fundovaným. (U slov konvertovaných se tyto dvě analýzy v podstatě shodují.) Takto pojímaná slovtvorná analýza zrcadlí slovtvornou stavbu jako odraz živé slovtvorné formy slova. Nejde však jen o živé procesy; takto chápaná analýza umožňuje vidět morfémy i v uskupeních vydělitelných jen analogicky (na základě *ostruž-ina, brus(l)-ina* lze interpretovat obdobný sufix i ve slově *mal-ina*, u něhož stanovení slova fundujícího není možné). Morfém je tedy složkou se vztahem k významu, a to nejen přímým, ale i nepřímým. Za bezprostřední a podstatné složky slovtvorné analýzy z hlediska vznikového i popisného považuje Dokulil základové slovo a formant, nikoli tedy kořen či primární kmen a afix/afixy.

Základem slovtvorné analýzy je zjištění, zda je analyzované slovo motivované, zda je fundováno jedním, nebo dvěma slovy, jde-li tedy o slovo odvozené, nebo složené. (V rámci dvouzákladových slov bylo pamatováno na slova utvořená od složenin derivací (*hrubozrný – hrubozrnost*), a to v souladu s uplatněním zásady bezprostředních složek tvoření, jako je tomu při analýze slov derivovaných.) Odvozené slovo může obsahovat lexém nebo tvar slova. Obsahuje-li slovo jako celek, tj. lexém, nikoli slovní tvar, pak se vyčlení jako bezprostřední složky prefix a základové slovo: *pra-babička*. Ze srovnání tvarotvorného kmene odvozeného slova a slova základového plyne buď jejich shodnost zvuková, nebo shoda co do rozsahu, pak jde o konverzi buď bez hláskových alternací (*usedlý – usedle*), nebo s hláskovými alternacemi (*slon – slůně*). Je-li kmen odvozeného slova rozšířen na rozdíl od slova základového, jde buď o prefixaci, nebo sufixaci, nebo o postup kombinovaný, tj. prefixálně sufixální (*bezvěrec*). Častější je kombinace prefixu a tvaroslovné charakteristiky (postup prefixálně konverzní). Je-li kmen odvozeného slova naopak redukován, nejčastěji o sufix, bývá redukce doprovázena změnou morfologické charakteristiky (*darebný – dareba*). Podobně, byť ne tak podrobně, byl stanoven postup rozboru kompozit, a to

jako útvarů založených na některých souřadných.

Pro uvedenou analýzu posuzujeme tvar slova, především slovtvornou analýzu se jeví jako slova může být i tvar slova (např. *na břehu > nábržem jména (na břehu > nábržem městský)*). Případy tzv. vázaných s afixem (*zamknout, odemknout*) a fundovaného, tedy o vzájemně pracovaný algoritmus slovtvorných postupů zaručuje jed

Dokulilova *Teorie odvozo* fundovaným vzhledem nejen d do otázek obecně lexikologick systému ve slovní zásobě. Po zásoby, vzájemnou spjatost fo kde forma rozlišuje nedostatec derivaci).

Tvoření slov v češtině 2. O né teoretické výklady k tvoření jí aplikaci na materiál z *Přiruč* lu SSJČ (A–M 1960) a lexikon slovtvorný způsob; slovtvorn lečnou onomaziologickou stru popisu a výkladu jednotlivých dílela řada autorů: Jaroslav K Daneš, Lubomír Doležel, Zde Těšitelová. V rámci jednotliv – slovtvorný typ, v něm pak s sufixy řazenými podle četnost fixy přejaté. Přehled je dopln ilustrovány úplným materiálem spisovná (s odlišením běžných ristiky jako knižní, expresivní též nářeční. Byť zařazení posle tvorných typů nutně zkresluje. obraz o tvoření substantiv je p ká data o proporcích typů dan pak navíc uvádí početní srovn slovníku. Tabulky k jednotliv formantů jsou cenným doplňk teorie s pokročilou unifikací

ho formantu účastnit se vytváře-
nosti slovtvorného typu. V pod-
kle jakožto součást jednoho slo-
produktivita je omezená (např.
aktivní, ale téměř neproduktivní
ztahovat produktivitu k procesu,
edky a typy ve vztahu k prostřed-
lačil při tvorbě ženských názvů
mohou být neomezeně produktivní
matiky základového slova), např.
atd. Omezená produktivnost za-
y omezení produktivity a roli její-
sar (1984).

otlivé morfémy ve slově a jejich
stavbu tvarotvornou, a analýzu le-
tvou základních částí, tvarotvorná
slovtvorná stavba ze slovtvorné-
vztahu mezi slovem fundujícím
analýzy v podstatě shodují.) Takto
stavbu jako odraz živé slovtvorné
řpaná analýza umožňuje vidět mor-
na základě *ostruž-ina*, *brus(l)-ina*
u něhož stanovení slova fundující-
em k významu, a to nejen přímým,
ky slovtvorné analýzy z hlediska
vé slovo a formant, nikoli tedy ko-

je analyzované slovo motivované,
li tedy o slovo odvozené, nebo slo-
tváno na slova utvořená od slož-
uladu s uplatněním zásady bezpro-
že slov derivovaných.) Odvozené
ahuje-li slovo jako celek, tj. lexém,
ni složky prefix a základové slovo:
dvozeného slova a slova základové-
la co do rozsahu, pak jde o konver-
e). nebo s hláskovými alternacemi
řřen na rozdíl od slova základového,
p kombinovaný, tj. prefixálně sufi-
tvaroslovné charakteristiky (postup
slova naopak redukován, nejčastěji
fologické charakteristiky (*darebný* –
oven postup rozboru kompozit, a to

jako útvarů založených na několikaslovném pojmenování, nebo na více pojmenová-
ních souřadných.

Pro uvedenou analýzu poskytl Dokulil přesné charakteristiky slovtvorných slo-
žek slova, především slovtvorného základu a slovtvorného formantu. Pro slovo-
tvornou analýzu se jeví jako zásadní ten fakt, že základovým výrazem odvozeného
slova může být i tvar slova (*zemřel* > *zemřelý*) a spojení předložky s příslušným tvar-
em jména (*na břehu* > *nábřeží*). Může jím být i složené slovo (*maloměsto* > *malom-
městský*). Případy tzv. vázaných slovtvorných základů, tj. existujících jen ve spojení
s afixem (*zamknout*, *odemknout*...) umožňují uvažovat o záměně slova fundujícího
a fundovaného, tedy o vzájemné odvoditelnosti (*jabloň* – *jablko*). Jde v podstatě o vy-
pracovaný algoritmus slovtvorného rozboru, který spolu s charakteristikami slovo-
tvorných postupů zaručuje jednotnou strukturu popisu utvořených slov.

Dokulilova *Teorie odvozování slov* je svou hloubkou a podrobností zpracování
fundovaným vzhledem nejen do slovtvorné problematiky, ale svými závěry sahá dál
do otázek obecně lexikologických a stala se ve své době nejpřesvědčivějším obrazem
systému ve slovní zásobě. Poukazuje na souvislosti mezi jednotlivými členy slovní
zásoby, vzájemnou spjatost formy a významu, ale i na rozhodující roli významu tam,
kde forma rozlišuje nedostatečně, nebo jsou její specifické útvary odňaty (při zpětné
derivaci).

Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen (1967) přináší prohlouben-
né teoretické výklady k tvoření substantiv. Jde o rozpracování teorie odvozování a je-
jí aplikaci na materiál z *Příručního slovníku jazyka českého* (1935–1957), prvního dí-
lu SsJČ (A–M 1960) a lexikum známé z běžného úzu. Základním kritériem třídění je
slovtvorný způsob; slovtvorné kategorie, které tvoří osnovu práce, jsou dány spo-
lečnou onomaziologickou strukturou a jednotou lexikálně sémantického obsahu. Na
popisu a výkladu jednotlivých slovtvorných kategorií se kromě Miloše Dokulila po-
dílela řada autorů: Jaroslav Kuchař, Miroslav Roudný, Karel Hausenblas, František
Daneš, Lubomír Doležel, Zdeňka Hrušková, Milan Jelínek, František Váhala, Marie
Těšitelová. V rámci jednotlivých popisů je dodržena hierarchie slovtvorná kategorie
– slovtvorný typ, v něm pak následují formanty představované především domácími
sufixy řazenými podle četnosti výskytu a produktivity, pak prostředky konverzní a su-
fixy přejaté. Přehled je doplněn o hláskové alternace. Tyto přehledy a výklady jsou
ilustrovány úplným materiálem z výše zmíněných zdrojů, proto jsou tu slova nejen
spisovná (s odlišením běžných slov od řídkých a zastaralých), ale nesoucí i charakte-
ristiky jako knižní, expresivní, lidová, familiární, slangová, terminologická, částečně
též nářeční. Byť zařazení posledních dvou skupin obraz slovtvorné kategorie i slovo-
tvorných typů nutně zkresluje, protože jde o skupiny specifické, je jasné, že tak úplný
obraz o tvoření substantiv je podán poprvé. Autoři některých kapitol uvádějí statistič-
ká data o proporcích typů dané slovtvorné kategorie, Dokulil ve svých kapitolách
pak navíc uvádí početní srovnání materiálu s obdobným materiálem v Jungmannově
slovníku. Tabulky k jednotlivým kapitolám i tabulka podávající přehled využití všech
formantů jsou cenným doplňkem výkladového i materiálového textu. Slovtvorné ka-
tegorie s pokročilou unifikací prostředků bylo možno zpracovat metodologicky odliš-

ně, jak dokazuje aplikace kvantitativního rozboru při zpracování deminutiv. Statistická a jiná kvantitativní hodnocení však nepřinášejí informace o některých aspektech fungování deminutiv, jako informace o menšinových typech, o ztrátě deminutivního významu, o jejich různých významech apod. Ukazuje se, že všestrannou informaci o slovotvorné kategorii by představovala kombinace popisu strukturního a kvantitativního. Dokulilův přístup k tvoření pojmenování se široce uplatnil i na mezinárodním fóru (Dokulil, 1994).

Práce *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování* i *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen* jsou pojaty na rozdíl od většiny předchozích pokusů o popis slovotvorby čistě synchronně. Podávají zasvěcený a podrobný popis slovotvorných struktur, systémových vztahů mezi jejich jednotlivými rovinami a jsou doposud naším nejucelenějším dílem o tvoření slov. Živé procesy ve slovní zásobě představované však především posuny ve významech slov a povaha novějších slovotvorných kategorií (tříd) tkvící hlavně v přeskupování slovotvorných typů navozují už při dnešním časovém odstupu od tohoto synchronního popisu nutnost prověřovat neustále jeho platnost a provádět potřebné doplňování materiálové, ale i potřebu teoretických revizí (jde například o obecnějazykové pojetí konverze, o přechylování jakožto o rodovou variantu jmen v příslušných slovotvorných kategoriích, jak se stále častěji jejich motivace cítí, nikoli jako přechýlení nejčastěji mužského pojmenování v ženské, jak napovídá forma, dále o přerozdělení některých kategorií a nové vymezení hranic mezi nimi (názvy mládat aj.), o dopracování pojetí názvů okolností a jejich oddělení od názvů nositelů okolnostních příznaků atd.). Jednou z příčin je ten fakt, že jediným kritériem pro určení motivačních vztahů je povědomí uživatele jazyka, a to se, jak se zdá, v jistých případech spokojuje s polymotivací, tím i s větší vágností, zato s příklonem k většinovým slovotvorným typům jakožto modelům, jak o tom svědčí novější studie z neologie od **Olgý Martinové** (1983, 1987, 1998). Motivace nepřilíh pevně spojená s formou je příčinou existence přechodných pásem mezi jednotlivými slovotvornými kategoriemi, například mezi činitelskými a konatelskými jmény, mezi konatelskými a názvy nositelů vlastností, mezi výsledky a prostředky děje, a jinde. (O novějším pojetí slovotvorby viz dále.)

Plánované pokračování představující rozpracování Dokulilovy koncepce na slovotvorbu adjektiv, sloves a adverbíí a podrobně zpracovanou kompozici se jako další díly *Tvoření slov v češtině* nerealizovalo. Uskutečnilo se však v podobě statí popisujících historickou slovotvorbu, a to adjektiv (Rusínová – Šlosar, 1967) a substantiv (Rusínová – Šlosar, 1971; Šlosar, 1979, 1981, 1982). Ze zahraničních autorů přispěla nemálo k poznání historické slovotvorby Galina Parfen'jevna Neščimenko (1968, 1980). **Dušan Šlosar** v monografii *Slovotvorný vývoj českého slovesa* (1981) tvořivě aplikoval Dokulilovu teorii na slovotvorbu sloves ve staré češtině, **Zdenka Rusínová** se v monografii *Tvoření staročeských adverbíí* (1984) o totéž pokusila v aplikaci na staročeská adverbia. O vztahování Dokulilovy teorie na všechny slovní druhy v současném tvoření slov se pokusila Z. Rusínová v učebním textu *Tvoření slov v současné češtině* (1978). Šlo o vyzkoušení nosnosti typů významových změn mutačních, modifikačních i transpozičních na slovní druh adjektiv, sloves a adverbíí. Aplikace přines-

ly později zajímavé paralely i rozložitě, třeba vidět u adjektiv i adverbíí zeslabování. Sporným bodem zůstává vána již dříve **Milošem Helclem** *Nování slovní zásoby jazyka českého* a dále **Ivanou Bozděchovou** v historického přispěl k teorii kompozita diachronně (1999).

Teoretického dopracování slovní zásoby veřejnost v prvním dílu *mluvnici češtiny* (1995) (slovotvorné základně a s novými poznatky) *Čeština – řeč, jazyk* (1996), opět také v jednotlivých heslech *Encyklopedie a obecná hesla o tvoření slov*. Tyto vědecké koncepce nebyla téměř vizemi ve své komplexnosti dotvořeny slovotvorné struktury slovní zásoby.

Cílem našeho příspěvku byl doplnění slovotvorné teorie, její postupné tvoření vlastního pojmosloví vystihující nebyly jen řady formálně podobné, ale že jejich popis byl vždy doplněn formálních i významových struktur a hierarchizace od počáteční vzájemně propojené a spolupracovní a odpovídajících výrazů.

Počátek 21. století (1990–2000)

Dokulilova onomaziologická teorie jediným nástrojem, pomocí níž struktura slov. Jak již bylo řečeno, dané od konce padesátých let gramatiky a v intencích struktura existenci samostatného slova fonologie, morfologického – o tax, sémantického – oddíl lex mezi nimi jsou pak v těchto gramatické teorie.

Alternativu k onomaziologické analýze pohybuje se v teoretické

a při zpracování deminutiv. Statistické informace o některých aspektech různých typech, o ztrátě deminutivního kazuje se, že všestrannou informaci popisuje strukturního a kvantitativně široce uplatnil i na mezinárodním

ání i *Tvoření slov v češtině 2. Odvo-* většiny předchozích pokusů o popis a podrobný popis slovtvorných živými rovinami a jsou doposud nacepy ve slovní zásobě představované aha novějších slovtvorných kategoriích typů navozují už při dnešním častotnost prověřovat neustále jeho plat- ale i potřebu teoretických revizí (jde přechylování jakožto o rodovou vari- ch. jak se stále častěji jejich motiva- to pojmenování v ženské, jak napoví- ní a nové vymezení hranic mezi nimi okolností a jejich oddělení od názvů řičin je ten fakt, že jediným kritériem matele jazyka, a to se, jak se zdá, v ji- i s větší vágností, zato s příklonem elům. jak o tom svědčí novější studie 98). Motivace nepřilíš pevně spojená em mezi jednotlivými slovtvornými atelskými jmény, mezi konatelskými středky děje, a jinde. (O novějším po-

ování Dokulilovy koncepce na slo- zpracovanou kompozici se jako další ečnilo se však v podobě statí popis- usinová – Šlosar, 1967) a substantiv (1982). Ze zahraničních autorů přispě- lina Parfen'jevna Neščimenko (1968, *voj českého slovesa* (1981) tvořivě es ve staré češtině, **Zdenka Rusínová** (1984) o totéž pokusila v aplikaci na rie na všechny slovní druhy v součas- ebním textu *Tvoření slov v současné významových změn mutačních, modi- tiv. sloves a adverbii. Aplikace přines-*

ly později zajímavé paralely i rozdíly mezi slovními druhy, např. místo deminu- ce třeba vidět u adjektiv i adverbii spíše pohyb v míře vlastnosti, tj. v intenzifikaci či zeslabování. Sporným bodem zůstává např. stupňování. Kompozice byla sice zpracová- vána již dříve **Milošem Helclem** v knize *Podstata kompozice a její podíl na rozho- ňování slovní zásoby jazyka českého* (1957), ale jako rozvíjení Dokulilovy teorie pře- devším **Ivanou Bozděchovou** v práci *Tvoření slov skládáním* (1994). Z hlediska historického přispěl k teorii kompozit zcela zásadně D. Šlosar monografií *Česká kom- pozita diachronně* (1999).

Teoretického dopracování slovtvorby ostatních slovních druhů se dočkala od- borná veřejnost v prvním dílu tzv. akademické *Mluvnice češtiny* (1986), v *Příruční mluvnici češtiny* (1995) (slovtvorba byla zpracována na modernizované materiálové základně a s novými poznatky D. Šlosarem) a v mluvnici od Marie Čechové a kol. *Čeština – řeč, jazyk* (1996), opět z pera Dokulilova. Nověji je tvoření slov zpracováno také v jednotlivých heslech *Encyklopedického slovníku češtiny* (Z. Rusínová – deriva- ce a obecná hesla o tvoření slov, Ivana Bozděchová – kompozice). Nosnost Dokulilo- vy vědecké koncepce nebyla těmito různými aplikacemi, doplněními a částečnými re- vizemi ve své komplexnosti dotčena a zůstává stále nejhlubší a nejuplněnější analýzou slovtvorné struktury slovní zásoby češtiny.

Cílem našeho příspěvku bylo vysledovat v mluvnicích a příručkách počátky slo- vtvorné teorie, její postupné formování v samostatnou součást gramatiky, vznikání vlastního pojmosloví vystihujícího slovtvorné pochody. Můžeme konstatovat, že to nebyly jen řady formálně podobných útvarů, které vedly k úvahám o jejich podstatě, ale že jejich popis byl vždy doprovázen snahou o formulaci společného významu. Ve formálních i významových strukturách bylo možno sledovat počátky jejich systemi- zace a hierarchizace od počátečních poznámek a pozorování až po složité systémy vzájemně propojené a spolupracující, vyjadřující dynamiku vztahů v potřebě pojme- nování a odpovídajících výrazových prostředků.

Počátek 21. století (Markéta Ziková)

Dokulilova onomaziologická teorie se až do konce 20. stol. stala základním a také jediným nástrojem, pomocí něhož byla v českém prostředí analyzována vnitřní struktura slov. Jak již bylo řečeno výše, všechny synchronní gramatiky češtiny vy- dané od konce padesátých let pracují se slovtvorbou jako samostatným oddílem gramatiky a v intencích strukturalistické jazykovědy předpokládají v systému jazy- ka existenci samostatného slovtvorného plánu (vedle plánů fonologického – oddíl fonologie, morfologického – oddíl morfologie, tj. flexe, syntaktického – oddíl syn- tax, sémantického – oddíl lexikologie). Jednotky této slovtvorné roviny a vztahy mezi nimi jsou pak v těchto gramatikách popisovány výhradně pomocí Dokulilovy teorie.

Alternativu k onomaziologickému pohledu na vnitřní strukturu slova nabízejí analýzy pohybující se v teoretickém rámci valenční a generativní syntaxe. V centru

jejich pozornosti nestojí slovo, které je výsledkem pojmenovacího (onomaziologického) procesu, jako u Dokulila a jeho následovníků, ale slovo, které je výsledkem derivace, gramatického procesu, jenž determinuje jeho syntaktické chování.

V anglosaském prostředí se syntakticky orientované analýzy vnitřní struktury slov objevují od počátku sedmdesátých let 20. stol. V rámci generativismu jsou za průkopnické považovány tyto tři studie: Noam Chomsky: *Remarks on nominalization* (1970), Morris Halle: *Prolegomena to a Theory of Word-formation* (1973) a Mark Aronoff: *Word Formation in Generative Grammar* (1976). V českém prostředí začala vážná diskuse o vztahu mezi vnitřní strukturou slov a jejich syntaktickými vlastnostmi až na přelomu 20. a 21. stol. Jednou z jejích platform se staly konference Čestina – univerzália a specifika, pořádané v letech 1999–2003 Ústavem českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Z těchto konferencí vyšlo také pět sborníků, kde jsou publikovány jak přednesené příspěvky, tak i diskuse k nim.

Pokud jde o vztah mezi vnitřní strukturou slov a jejich fonologickou formou, žádná z vlivných teorií konce 20. stol., ať už generativní *Lexical Phonology* nebo *Prosodic Phonology* nebo v současné době jednoznačně vládnoucí negenerativní *Optimality Theory*, nebyla v českém prostředí reflektována. Přitom čeština se svými palatalizacemi nebo alternacemi krátkých a dlouhých vokálů, jak uvnitř kořenů, tak i v afixech, které jsou v tradičním slova smyslu alternacemi morfonologickými, poskytuje (nejen) pro tyto teorie velmi zajímavý materiál. Jedinými pokusy o koherentní analýzu fonologické struktury českých slov ve vztahu k jejich morfológické struktuře mimo rámec strukturalistické morfonologie tak prozatím zůstávají studie Tobiasche Scheera (působícího na univerzitě v Nice) a jeho žákyně **Markéty Zikové** (působící na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně) v teoretickém rámci generativní *Government Phonology*, přesněji její odnože, modelu CVCV (fonologické studie Zikové jsou dostupné na internetu).

Valenční analýzy vnitřní struktury slov se zaměřují na to, jakým způsobem se valenční rámce (označované jako sémantické participanty/aktanty/argumenty/...) syntakticky realizují v okolí slov derivovaných z téhož kořene, především v okolí verba a v okolí příslušného deverbálního jména/deverbálních jmen. Tento aspekt odvozených slov – to, do jaké míry se při jejich derivaci mění jejich syntaktické vlastnosti – nebyl v rámci Dokulilovy koncepce systematicky zkoumán.

Jednak existuje řada studií zabývajících se valencí deverbativ z hlediska valenční teorie zformulované **Jarmilou Panevovou** v rámci funkčně generativního popisu (např. Panevová, 2000; Kolářová, 2004, 2005). Tyto studie vznikají v okruhu výzkumného pracoviště, které je domovským pracovištěm autorky zmíněné teorie (ÚFAL na MFF v Praze), a využívají data ze zde vytvářeného syntakticky anotovaného korpusu (Pražský závislostní korpus). Je třeba poznamenat, že jde o práce primárně syntaktické, a to dependenčně syntaktické – odpověď na otázku, jak se proces derivace zviditelňuje na formě derivátů, nestojí v centru jejich pozornosti. To, že v okolí jmen derivovaných ze sloves se stejným valenčním rámcem se tento rámec může realizovat různě – realizují se všechny jeho aktanty nebo jen jejich část, reali-

zují se různými formami – je výsledkem různých derivačních procesů (dále viz Kuryłowicz (1936). *k valenci podstatných jmen* ruštině zachovávají valenční rámec, který vychází z toho, že sloveso a jeho deriváty nastávají příslušné „systémové“ části jeho část („třída lexikálních částí“), přetuje ta deverbativa, která jsou v substantivě (nerozlišuje přípony z nefinitního kmene sufixy *-t* a *-st* kmen nezahrnují, tj. deriváty s příponou sufixem jako *oddech*, *snaha* a *úspěch* deverbativa, která jsou v Dokulilově *jména* (*prodavač*, *učitel*) a *učitel*).

Odlíšný pohled na valenční strukturu slova a tím, jak v rámci své modifikované valenční struktury aplikoval svoji teorii prozatičtích (2002, 2004), participií (2003) a příjmených adjektiv (2005), tedy právě o případy derivace mezi slovy (2000) sice používá pojem valenční rámec, „ve valenčních syntaktických rámcích“ zovány přímo ve vnitřní struktuře slova a vnější strukturou slov je posuzována gramatiky.

V anglosaském prostředí je valenční analýza mální lingvistiky, a to už od svého vzniku našla ohlas i v češtině. Do přelomu 20. a 21. stol. bezmála všechny konference Čestina – univerzália a specifika milý Veselovské. Díky ní vznikla valenční analýza bylo lze nazvat centrem generativní lingvistiky.

Vraťme se ale ke zmíněným studiím *listickému* generativnímu modelu zformuloval Chomsky (1970) a Veselovská, 2001). Ten předpokládá, že tvoří morfémy (kořeny a afixy) derivace. Derivování vnitřní struktury slov v dílech jazyka – v lexikonu i v syntaxi. Podstata derivace je :

pojmenovacího (onomaziologického), ale slovo, které je výsledkem jeho syntaktické chování. V rámci generativní analýzy vnitřní struktury slova. V rámci generativismu jsou zařazeny: *Remarks on nominalization* (Chomsky: *Remarks on nominalization* (1973) a Mark (1976). V českém prostředí začaly slova a jejich syntaktickými vlastnostmi. V letech 1999–2003 Ústavem českého jazyka v Brně. Z těchto konferencí vyvěstěny příspěvky, tak i diskuse

slova a jejich fonologickou formou, generativní *Lexical Phonology* nebo fonologicky vládnoucí negenerativní struktura. Přitom čeština se svými specifickými vokály, jak uvnitř kořenů, tak v alternacemi morfonologickými, poskytl materiál. Jedinými pokusy o koherence ve vztahu k jejich morfolo- gické tak prozatím zůstávají studie (Chomsky) a jeho žákyně **Markéty Zikové** (Univerzity v Brně) v teoretickém rámci její odnože, modelu CVCV (fonolo-

zaměřují na to, jakým způsobem se účastní participanty/aktanty/argumenty/...) z téhož kořene, především v okolí deverbálních jmen. Tento aspekt od- derivaci mění jejich syntaktické vlast- tematicky zkoumán.

valenci deverbativ z hlediska valenč- rámci funkčně generativního popisu. Tyto studie vznikají v okruhu vý- pracovištěm autorky zmíněné teorie de vytvářeného syntakticky anotova- třeba poznamenat, že jde o práce pri- tké – odpověď na otázku, jak se pro- stojí v centru jejich pozornosti. To, že m valenčním rámcem se tento rámeček aktanty nebo jen jejich část, reali-

zují se různými formami – je zpravidla interpretováno jako výsledek dvou rozdílných derivačních procesů (*dérivation lexicale* a *dérivation syntaxique*), jak je definoval Kuryłowicz (1936). Například Panevová (2000) ve svých *Poznámkách k valenci podstatných jmen* rozlišuje dva základní typy deverbativ podle toho, zda zachovávají valenční rámeček básových sloves („u derivace syntaktické se obecně vychází z toho, že sloveso a jeho derivát sdílejí valenční rámeček, avšak při derivaci nastávají příslušné „systémové“ formální změny“) nebo zda realizují jen některou jeho část („třída lexikálních derivátů sloves“). Jako syntaktické deriváty pak interpretuje ta deverbativa, která jsou v Dokulilově koncepci výsledkem transpozice děje v substantii (nerozlišuje přitom mezi tzv. verbálními substantivy, která se derivují z nefinitního kmene sufixy *-n(i)/-t(i)*, a těmi jmény, která ve své struktuře verbální kmen nezahrnují, tj. deriváty s *k*-ovými sufixy jako *sáz-k(a)*, *odpočin-ek*, s nulovým sufixem jako *oddech*, *snaha* aj.). Do skupiny lexikálních derivátů pak zařazuje ta deverbativa, která jsou v Dokulilově koncepci označena jako mutační: *činitelská jména* (*prodavač*, *učitel*) a *výsledky dějů* (*dopis*).

Odlíšný pohled na valenci deverbálních jmen (a obecně na vztah mezi vnitřní strukturou slova a tím, jak vypadá jeho syntaktický kontext) nabízí **Petr Karlík** v rámci své modifikované valenční teorie, jejíž základní principy definoval ve svém článku *Hypotéza modifikované valenční teorie* (2000). V sérii následných studií aplikoval svoji teorii prozatím na analýzu vnitřní struktury deverbálních jmen (2002, 2004), participií (2003), komparativů (2004, spolu se Z. Hladkou), posesivních adjektiv (2005), tedy právě těch struktur, které se mnohdy považují za hraniční případy derivace mezi slovtvorbou a morfolo- gií v tradičním slova smyslu. Karlík (2000) sice používá pojem valence, hovoří o *makrovalenci* (aktanty jsou realizovány „ve valenčních syntaktických pozicích“) a *mikrovalenci* (tytéž aktanty jsou realizovány přímo ve vnitřní struktuře slova), ale jeho model komunikace mezi vnitřní a vnější strukturou slov je postaven na základních axiomech teorie generativní gramatiky.

V anglosaském prostředí je generativní gramatika jednou z vůdčích teorií formální lingvistiky, a to už od poloviny šedesátých let 20. stol. Je pravda, že v době svého vzniku našla ohlas i v českém prostředí, nicméně její pozdější fáze zůstaly až do přelomu 20. a 21. stol. bez odezvy. Diskuse o ní byla obnovena až na půdě zmíněných konferencí Čeština – univerzália a specifika, a to zásluhou anglistky Ludmily Veselovské. Díky ní vzniklo na brněnské filozofické fakultě něco, co by snad bylo lze nazvat centrem generativní gramatiky.

Vraťme se ale ke zmíněným Karlíkovým studiím. Všechny se hlásí k tzv. *lexikalistickému* generativnímu modelu jazyka (podle tzv. *lexikalistické hypotézy*, kterou zformuloval Chomsky (1970) v *Remarks on nominalization*; k její podstatě viz Veselovská, 2001). Ten předpokládá, zjednodušeně řečeno, že vnitřní strukturu slova tvoří morfémy (kořeny a afixy), jejichž hierarchické uspořádání je výsledkem derivace. Derivování vnitřní struktury slov přitom může probíhat v obou základních od- dílech jazyka – v lexikonu i v gramatice, konkrétně v jejím generativním modulu, syntaxi. Podstata derivace je v obou případech stejná – morfémy se jakožto základ-

ní jednotky lexikonu slučují ve slova. Rozdíl spočívá v tom, že zatímco při lexikální derivaci se morfémy slučují ve slova na základě svých gramatických a formálních vlastností, které mají definované ve slovníku (např. činitelský sufix *-tel* bude definován jako jméno, které je slučitelné s verbálními kořeny s aktantem Agens; k tomu viz dále), při syntaktické derivaci je jejich uspořádání determinováno nejen jejich gramatickými vlastnostmi, ale také syntaktickými pravidly (pohyb morfému do různých pozic ve frázové struktuře). Derivace té části vnitřní struktury slova, která je determinována jen vlastnostmi morfémů, se ve většině lexikalistických koncepcí označuje jako *derivální morfologie*, derivace té části vnitřní struktury slova, která je navíc řízena syntaktickými pravidly, jako *flexivní morfologie*.

Pokud jde o deverbální jména, Karlík (2004) ve své studii *Mikrosyntax českých deverbálních substantiv* rozlišuje ta, u nichž část jejich struktury vznikla derivací v lexikonu, a ta, jejichž struktura je kompletně derivována syntakticky. Z rozdílného způsobu derivace pak odvozuje jejich různé syntaktické chování, tedy i jejich různou valenci. (V tom se v podstatě shoduje s Panevovou (2000), viz výše.) Mezi deverbální jména derivovaná v lexikonu řadí *nomina agentis* (*učitel*), *nomina patientis* (*zajatec*), *nomina loci* (*loviště*), *nomina instrumenti* (*padák*) a tzv. *result nominals* (*dopis*), mezi ta derivovaná syntakticky tzv. *process nominals* (*zabalení*). Pokud jde o valenci, syntakticky derivovaná *procesuální jména* dědí všechny aktanty bázevého verba, zatímco lexikálně derivovaná jména dědí jen některý z nich nebo žádný. To lze ilustrovat na příkladech čtyř jmen derivovaných od téhož tranzitivního verbálního kořene *lov-*: *lovec*, *loviště*, *lov* a *lovení*.

Vnitřní struktura jmen *lov-ec* a *lov-išti(ě)* je sice na první pohled analogická: [[kořen_v] derivální sufix_N], ale jmenný sufix realizuje pokaždé jinou její část. U činitelských jmen typu *lovec* je sufix mikrovalenční realizací jednoho z aktantů bázevého slovesa, konkrétně aktantu se sémantickou rolí Agens (přesněji tzv. *externího argumentu*). To mj. vysvětluje, proč se činitelská jména nederivují od sloves, která nevážou Agens (tj. od tzv. ne-akuzativ; srov. *rabovat* (tranz.) – *rabovač* vs. *kolabovat* (ne-akuz.) – **kolabovač*). Je-li bázevé verbum tranzitivní, pak se druhý aktant (tradicičně označovaný jako *Patiens*) realizuje makrovalenčně jako jmenná fráze v Gen: *lov-ec*(Ag) *ryb*(Pat). U jmen míst typu *loviště* nerealizuje jmenný sufix žádný z aktantů bázevého verba, ale adjunkt se sémantickou rolí Místo. Jména míst na rozdíl od činitelských jmen ani nedědí žádný z aktantů – genitivní jmennou frázi v okolí jména *loviště*: *loviště ryb* lze interpretovat jako Agens („místo, kde ryby loví něco“) i jako *Patiens* („místo, kde někdo loví ryby“). To je možné právě proto, že tato genitivní fráze není makrovalenční realizací žádného z aktantů bázevého slovesa.

Deverbativa *lov* a *lovení* mají v Dokulilově koncepci totožnou vnitřní strukturu, tzn. že patří do stejné slovtvorné kategorie, označované jako *názvy dějů*. To, že se v syntaxi chovají různě, je z hlediska této primárně onomaziologické teorie irelevantní. (Stejnou vnitřní strukturu u nich ovšem předpokládá i primárně syntaktická analýza Panevové, viz výše.) Z pohledu modifikované valenční teorie jde nutně o jednotky s rozdílnými strukturami, protože: **lov ryb námořníky* vs. *lovení ryb námořníky*. Z uvedených příkladů je zřejmé, že pouze v okolí tzv. verbálního substan-

tiva *lovení* mohou být zároveň prediktabilním způsobem: F... Z toho vyplývá, že pouze u t... taktické derivace (je to příkla... lexikálně (je to příklad *rezult...*

Nejen Karlík, ale i Ludm... kých *deverbálních substantiv*... ní substantiva typu *balení*. p... derivována syntakticky, jedna... ní, místo: *propadání*, ...). p... formami tedy mohou mít roz... tické vlastnosti a syntaktické... čen s příslušným lexikálním... derivace. (V Dokulilově konc... pretovány jako výsledek met... znamu dějovému získávají ta... konkrétní...“)

Alternativní interpretaci v... s rozdílnou vnitřní strukturo... model tzv. *distribuované m...* (1993). Jeho východiskem je d... za atomické jednotky, základ... tické rysy (jako např. [Plurál]... dány syntaktickými pravidly... (tzv. *Spell out*) jsou pak do... tzv. *Vocabulary Items*. Morfo... struktury, proto se hovoří o d... ké struktury, forma a význam... mj. vyplývá, že neexistuje ža... afixy – oba typy afixů jsou je...

Formy jsou specifikovány... rysy mohou realizovat a také... synkretismu (jedna forma je... tickým uzlům) a alomorfie (v... ný kontext). Analýzu vybraný... gie nabízejí Pavel Čaha – Petr... *vymahatelný*, Markéta Zikov... jmenné deklinace.

ívá v tom, že zatímco při lexikál-
svých gramatických a formálních
př. činitelský sufix *-tel* bude defi-
kořeny s aktantem Agens; k tomu
řadání determinováno nejen jejich
i pravidly (pohyb morfému do růz-
stí vnitřní struktury slova, která je
většinou lexikalistických koncepcí
části vnitřní struktury slova, která je
morfologie.

ve své studii *Mikrosyntax českých*
jejich struktury vznikla derivací
řivována syntakticky. Z rozdílného
taktické chování, tedy i jejich růz-
evovou (2000), viz výše.) Mezi de-
agentis (učitel), *nomina patientis*
enti (padák) a tzv. *result nominals*
ess nominals (zabalení). Pokud jde
ména dědí všechny aktanty báze-
dědi jen některý z nich nebo žádný.
ovaných od téhož tranzitivního ver-

e sice na první pohled analogická:
realizuje pokaždé jinou její část. U či-
ní realizací jednoho z aktantů bázo-
u rolí Agens (přesněji tzv. *externího*
ká jména nederivují od sloves, která
ovat (tranz.) – *rabovač* vs. *kolabovat*
tranzitivní, pak se druhý aktant (tra-
valenčně jako jmenná fráze v Gen:
erealizuje jmenný sufix žádný z ak-
tou rolí Místo. Jména míst na rozdíl
tů – genitivní jmennou frází v okolí
Agens („místo, kde ryby loví něco“)
o je možné právě proto, že tato geni-
o z aktantů bázevého slovesa.

koncepci totožnou vnitřní strukturu,
značované jako *názvy dějů*. To, že se
márně onomaziologické teorie irele-
n předpokládá i primárně syntaktická
ifikované valenční teorie jde nutně
*lov ryb námořníky vs. lovení ryb ná-
ouze v okolí tzv. verbálního substan-

tiva *lovení* mohou být zároveň vyjádřeny oba z aktantů základového slovesa, a to prediktabilním způsobem: *Patiens* genitivní frází, *Agens* instrumentálovou frází. Z toho vyplývá, že pouze u tohoto jména je jeho vnitřní struktura výsledkem syntaktické derivace (je to příklad *procesuálního jména*), kdežto jméno *lov* je derivováno lexikálně (je to příklad *rezultativního jména*).

Nejen Karlík, ale i **Ludmila Veselovská** (2001) ve svém článku *K analýze českých deverbálních substantiv*, uvádějí různé testy, pomocí nichž ukazují, že verbální substantiva typu *balení*, *psaní* mohou mít jednak procesuální význam, pak jsou derivována syntakticky, jednak mohou mít různé věcné významy (prostředek: *krmení*, místo: *propadání*, ...), pak jsou derivována lexikálně. Slova derivovaná týmiž formami tedy mohou mít rozdílnou vnitřní strukturu, a proto mají i rozdílné gramatické vlastnosti a syntaktické chování, podle toho, zda týž derivační morfém je sloučen s příslušným lexikálním morfémem ve slovníku nebo až v průběhu syntaktické derivace. (V Dokulilově koncepci jsou různé vlastnosti verbálních substantiv interpretovány jako výsledek metonymie, srov. MČ I (1986: 294): „K základnímu významu dějovému získávají tato slova metonymickým přenesením různé významy konkrétní...“)

Alternativní interpretaci v češtině běžného jevu, kdy tytéž afixy derivují slova s rozdílnou vnitřní strukturou, nabízí v teoretickém rámci generativní gramatiky model tzv. *distribuované morfologie* (*Distributed Morphology*, Halle – Kayser 1993). Jeho východiskem je dekompozice morfémů, které jsou tradičně považovány za atomické jednotky, základní stavební kameny slov. Strukturu slova tvoří gramatické rysy (jako např. [Plurál] nebo [Kauzativnost]), které jsou hierarchicky uspořádány syntaktickými pravidly. Po skončení derivace v syntaktickém komponentu (tzv. *Spell out*) jsou pak do uzlů syntaktické struktury vkládány příslušné formy, tzv. *Vocabulary Items*. Morfologické formy tak jen realizují určité části syntaktické struktury, proto se hovoří o *distribuované morfologii* – jednotlivé části morfologické struktury, forma a význam, jsou do struktury distribuovány odděleně. Z toho mj. vyplývá, že neexistuje žádný principiální rozdíl mezi derivačními a flexivními afixy – oba typy afixů jsou jen formy, které realizují určité syntaktické rysy.

Formy jsou specifikovány pro to, kam mohou být do struktury vloženy, tj. jaké rysy mohou realizovat a také v jakém kontextu. Tak lze interpretovat různé případy synkretismu (jedna forma je specifikována pro rys, který je společný více syntaktickým uzlům) a alomorfie (více forem je specifikováno pro tentýž rys, ale pro různý kontext). Analýzu vybraných sufixů v teoretickém rámci *distribuované morfologie* nabízejí **Pavel Caha – Petr Karlík** (2005) – struktura možnostních adjektiv typu *vymahatelný*, **Markéta Ziková – Pavel Caha** (2005) – struktura pádových forem jmenné deklinace.

- BENEŠOVSKÝ, M. P.: *Grammatica Bohemica, studiosis eius linguae utilissima. Grammatyka Česká: Milovníkům téhož jazyka velmi užitečná*. Praha 1577.
- BOZDĚCHOVÁ, I.: *Tvoření slov skládáním*. Institut sociálních vztahů, Praha 1994.
- BOZDĚCHOVÁ, I.: hesla ke skládání (kompozici). In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.
- CAHA, P. – KARLÍK, P.: Where does modality come from? In: Hansen, B. – Karlík, P. (eds.): *Modality in Slavonic Languages. New Perspectives*. Otto Sagner, München 2005, s. 61–73.
- ČEJKA, M. – ŠLOSAR, D. – NECHUTOVÁ, J. (eds.): *Grammatika česká Jana Blahoslava*. MU, Brno 1991.
- ČECHOVÁ, M. a kol.: *Čeština – řeč, jazyk*. Institut sociálních vztahů, Praha 1996.
- DOBROVSKÝ, J.: *Die Bildsamkeit der slawischen Sprache an der Bildung der Substantive und Adjektive in der böhmischen Sprache dargestellt*. Praha 1799.
- DANEŠ, F. – DOKULIL, M. – KUCHAR, J. (eds.): *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Academia, Praha 1967.
- DOKULIL, M.: *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. ČSAV, Praha 1962.
- DOKULIL, M.: The Prague School's theoretical and methodological contribution to "word formation" (derivology). In: Luelsdorff, P. (ed.): *The Prague School of structural and functional linguistics – A short introduction*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins 1994, s. 123–161.
- DOLEŽAL, P.: *Grammatica Slavico-Bohemica in qua Praeter Alia, Ratio Accuratae Scriptionis & Flexionis, quae in hac Lingua magnis difficultatibus laborat, ex genuinis fundamentis, demonstratur, ut et discrimen inter dialectum Bohemorum & cultiorum Slavorum in Hungaria insinuat; cum Appendice, quae tum modum multiplicandi vocabula per Motionem, Derivationem Compositionemque; tum quaedam ad elegantiam sermonis spectantia, cum Catonis dystichis...* Paulus Doleschalius, Szokolcza – Hung., Praefatus est Mathias Belius. Posonii: Typis Royerianis, An. 1746.
- DOSTÁL, A.: Práce Josefa Dobrovského o tvoření slov. In: Havránek, B. – Dolanský, J. (eds.): *Josef Dobrovský 1753–1829*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1953, s. 130–155.
- DRACHOVSKÝ, J.: *Grammatica Boëmica in V. Libros divisa a quodam Patre Societas Jesu Jam pridem in gratiam Tyronum Boëmicae linguae composita*. Apud Vitum Henricum Tetel, Olomouc 1660. Ed. Matěj Václav Šteyer.
- FLAJŠHANS, V.: Josef Dobrovský a české tvoření slov. In: Horák, J. – Murko, M. – Weingart, M. (eds.): *Josef Dobrovský 1753–1829. Sborník statí k stému výročí smrti Josefa Dobrovského*. Slovanský seminář University Karlovy v Praze, Praha 1929, s. 81–88.
- GEBAUER, J.: *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské*. Vydání třetí, nově vzdělané. Dva díly v jednom svazku. Praha, Vídeň 1901.
- HAUSER, P.: Dobrovského práce o tvoření slov a domácí mluvnická tradice. *Studie o jazyce a literatuře národního obrození*. Sborník VŠP v Praze. Praha 1959, s. 25–54.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A.: *Česká mluvnice*. SPN, Praha 1951.
- HELCL, M.: *Podstata kompozice a její podíl na rozhojňování slovní zásoby jazyka českého*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1957.
- HORECKÝ, J.: *Slovotvorná sústava slovenčiny*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1959.
- JEDLIČKA, A.: Diachronie a synchronie v mluvnickém díle Jana Gebauera. In: *Jan Gebauer. Sborník ke 150. výročí narození*. Acta Universitatis Carolinae, Philologica 1–2, UK, Praha 1992, s. 31–43.
- KARLÍK, P.: Hypotéza modifikované valenční teorie. *SaS* 61, 2000, s. 170–189.
- KARLÍK, P.: Valence substantiv v modifikované valenční teorii. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 181–192.

- KARLÍK, P.: Ještě jednou k českým *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 193–200.
- KARLÍK, P.: K vnitřní struktuře českých substantiv. *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 201–210.
- KARLÍK, P.: Mikrosyntax českých substantiv. *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 211–220.
- KARLÍK, P.: Slovník a jednotky jazyka. *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 221–230.
- KARLÍK, P.: Mají dějová substantiva valenční strukturu? *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 231–240.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSNÁK, M.: *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 241–250.
- KARLÍK, P. – HLADKÁ, Z.: Kam s českými substantivy? In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 251–260.
- KOLÁŘOVÁ, V.: Valence deverbálních substantiv. In: Karlík, P. (ed.): *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 113–127.
- KOLÁŘOVÁ, V.: *Valence deverbálních substantiv*. MU, Brno 2000, s. 113–127.
- KOLÁŘOVÁ, V.: Valence vybraných substantiv. *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 128–139.
- KONSTANC, J.: *Lima linguae Boemicae*. Brus jazyka českého. Spis o grammatice. Praha 1660.
- KRÁLÍK, O.: Humanismus a počátky české mluvnice. In: *Komunistický slovník*. Praha 1959, s. 113–127.
- KURYLOWICZ, J.: Dérivation lexicale. *Revue de linguistique de Paris* 37, 1936, s. 79–92.
- MACHOVEC, M.: *Josef Dobrovský*. Praha 1929.
- MARTINCOVÁ, O.: *Problematika české mluvnice*. Praha 1986.
- MARTINCOVÁ, O. – SAVICKÝ, N.: *Česká mluvnice*. Praha 1986, s. 124–139.
- MARTINCOVÁ, O.: *Nová slova v češtině*. Praha 1986.
- MATHESIUS, V.: *Příspěvek k struktuře českých substantiv*. Melantrich, Praha 1948.
- Mluvnice češtiny 1*. Red. Dokulil, M. Academia, Praha 1986.
- NEŠČIMENKO, G. P.: *Istorija imen v češtině XVII–XX vv.* Nauka, Moskva 1986.
- NEŠČIMENKO, G. P.: *Očerki deminutiv v češtině*. Academia, Praha 1986.
- NĚMEC, I.: Gebauerův pohled na české slovo. *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 261–270.
- z Nudožer, M. Vavřinec Benedikt. *Acta Universitatis Carolinae, Philologica* 1–2, UK, Praha 1992, s. 271–280.
- N. S., Ostravská univerzita. *Acta Universitatis Carolinae, Philologica* 1–2, UK, Praha 1992, s. 281–290.
- PANEVŮVÁ, J.: Poznámky k valenční teorii. *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 291–300.
- PANEVŮVÁ, J.: Stupňování adjektiv. *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 301–310.
- POHL, J. V.: *Grammatica linguae Bohemicae Ethymologi – oder Worttorigen*. Praha 1799.
- POLDAUF, I.: Tvoření slov. In: *Čeština – univerzália a specifiká 2*. MU, Brno 2000, s. 311–320.

- ...*linguae utilissima. Grammatyka*
...*ha 1577.*
...*ních vztahů, Praha 1994.*
...*rlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J.*
...*vi Lidové noviny, Praha 2002.*
...*m? In: Hansen, B. – Karlík, P. (eds.):*
...*Otto Sagner, München 2005, s. 61–73.*
...*mmatika česká Jana Blahoslava. MU,*
...*ních vztahů, Praha 1996.*
...*ie an der Bildung der Substantive und*
...*raha 1799.*
...*ov v češtině 2. Odvozování podstatných*
...*ni slov. ČSAV, Praha 1962.*
...*ethodological contribution to “word*
...*The Prague School of structural and*
...*terdam Philadelphia: Benjamins 1994,*
...*raeter Alia, Ratio Accuratae Scriptionis*
...*ribus laborat, ex genuinis fundamentis,*
...*emorum & cultiorum Slavorum in Hun-*
...*n multiplicandi vocabula per Motionem,*
...*ad elegantiam sermonis spectantia, cum*
...*a – Hung., Praefatus est Mathias Belius.*
...*. In: Havránek, B. – Dolanský, J. (eds.):*
...*. Praha 1953, s. 130–155.*
...*ivisa a quodam Patre Societas Jesu Jam*
...*omposita. Apud Vitum Henricum Tetel,*
...*in: Horák, J. – Murko, M. – Weingart, M.*
...*ě k stému výročí smrti Josefa Dobrovské-*
...*. Praha 1929, s. 81–88.*
...*učitelské. Vydání třetí, nově vzdělané.*
...*ci mluvnická tradice. Studie o jazyce a li-*
...*ze. Praha 1959, s. 25–54.*
...*. Praha 1951.*
...*ňování slovní zásoby jazyka českého. Na-*
...*ateřstvo Slovenskej akademie vied, Brati-*
...*em dile Jana Gebauera. In: Jan Gebauer.*
...*ntis Carolinae, Philologica 1–2, UK, Praha*
...*SaS 61. 2000, s. 170–189.*
...*lenění teorii. In: Hladká, Z. – Karlík, P.*
...*Brno 2000, s. 181–192.*
KARLÍK, P.: Ještě jednou k českým deverbálním substantivům. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.):
Čeština – univerzália a specifika 4. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002, s. 13–24.
KARLÍK, P.: K vnitřní struktuře českých participií. *SPFFBU A 51*, 2003, s. 133–147.
KARLÍK, P.: Mikrosyntax českých deverbálních jmen. *SPFFBU A 52*, 2004, s. 71–81.
KARLÍK, P.: Slovník a jednotky jazyka v něm. In: Blatná, R. – Petkevič, V. (eds.): *Jazyky a jazy-*
kověda. Sborník k 65. narozeninám prof. Františka Čermáka. UK, Praha 2004, s. 123–139.
KARLÍK, P.: Mají dějová substantiva slovesný rod? In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština –*
univerzália a specifika 5. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004, s. 33–46.
KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (eds.): *Příruční mluvnice češtiny.* Nakladatelství Li-
dové noviny, Praha 1995.
KARLÍK, P. – HLADKÁ, Z.: Kam s ním? (problém stupňování adjektiv). In: Karlík, P. – Pleskalová,
J. (eds.): *Život s morfém. Sborník studií na počest Zdenky Rusínové.* MU, Brno 2004,
s. 73–94.
KOLÁŘOVÁ, V.: Valence deverbálních substantiv: některé specifické posuny v povrchových rea-
lizacích participantů. In: Karlík, P. (ed.): *Korpus jako zdroj dat o češtině.* MU, Brno 2004,
s. 113–127.
KOLÁŘOVÁ, V.: *Valence deverbativních substantiv v češtině.* Dokt. dis. na MFF UK, Praha 2005.
KOLÁŘOVÁ, V.: Valence vybraných skupin verbálních a dějových substantiv z pohledu čísel.
Příspěvek na konferenci *Gramatika a korpus*, Praha, 23. 11.–25. 11. 2005. (sborník v tisku)
KONSTANC, J.: *Lima linguae Boemicae seu commentariolus de restauratione idiomatis boemici.*
Brus jazyka českého. Spis o popravení a naostření řeči české. Praha 1667.
KRÁLÍK, O.: Humanismus a počátky českého mluvnictví. *Pocta Františku Trávníčkovi a Fran-*
ku Wollmanovi. Komenium, Brno 1948, s. 253–274.
KURYLOWICZ, J.: Dérivation lexicale et dérivation syntaxique. *Bulletin de la Société linguistique*
de Paris 37, 1936, s. 79–92.
MACHOVEC, M.: *Josef Dobrovský.* Akropolis, Praha 2004.
MARTINCOVÁ, O.: *Problematika neologismů v současné spisovné češtině.* UK, Praha 1983.
MARTINCOVÁ, O. – SAVICKÝ, N.: Hybridní slova a některé obecné otázky neologie. *SaS 48*,
1987, s. 124–139.
MARTINCOVÁ, O.: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů.* Academia, Praha 1998.
MATHESIUS, V.: Příspěvek k strukturálnímu rozboru zásoby slovní. In: *Čeština a obecný jazy-*
kozpyt. Melantrich, Praha 1947, s. 175–184.
Mluvnice češtiny 1. Red. Dokulil, M. – Horálek, K. – Hůrková, J. – Knappová, M. – Petr, J.
Academia, Praha 1986.
NEŠČIMENKO, G. P.: *Istorija imennogo slovoobrazovanija v češskom literaturnom jazyke konca*
XVII–XX vv. Nauka, Moskva 1968.
NEŠČIMENKO, G. P.: *Očerk deminutivnoj derivacionnoj sistemy v istorii češskogo literaturnogo*
jazyka. Academia, Praha 1980.
NĚMEC, I.: Gebauerův pohled na vývoj slovní zásoby. In: *Jan Gebauer. Sborník ke 150. výročí*
narození. Acta Universitatis Carolinae, Philologica 1–2, UK, Praha 1992, s. 13–20.
z Nudožer, M. Vavřinec Benedikt: *Gramaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi confor-*
matae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo. Praha 1603. V edici Smith,
N. S., Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, nakl. Tilia 1999.
PANEVOVÁ, J.: Poznámky k valenci podstatných jmen. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Češti-*
na – univerzália a specifika 2. MU, Brno 2000, s. 173–181.
PANEVOVÁ, J.: Stupňování adjektiv a valence. Příspěvek na konferenci *Gramatika a korpus*, Pra-
ha, 23. 11.–25. 11. 2005. (sborník v tisku)
POHL, J. V.: *Grammatica linguae bohemicae oder Die Böhmishe Sprach-Kunst.* 2. díl *Der*
Ethymologi – oder Wortforschung. Wien – Prag – Triest 1756.
POLDAUF, I.: Tvoření slov. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků.* Nakladatelství Česko-
slovenské akademie věd, Praha 1958, s. 143–153.

